

demos

Jaargang 23
December 2007

ISSN 0169-1473

Een uitgave van het
Nederlands
Interdisciplinair
Demografisch
Instituut

Bulletin
over
Bevolking
en
Samenleving

10

NIDI

inhoud

- 1 Nederlandse Demografiedag
inleiding
- 2 Vergrijzing en arbeidsdeelname
- 5 Maak je niet dik!
- 7 Liever een jongen en een meisje
- 10 Een zwakke schakel in de familie
- 12 Soort zoekt soort
- 14 Werknemers uit de nieuwe
EU-landen

Demodata op pag. 3, 7, 8, 10, 11, 12 en 16

Foto: Wim de Jonge

De Nederlandse Demografiedag 2007

Oog voor de samenleving

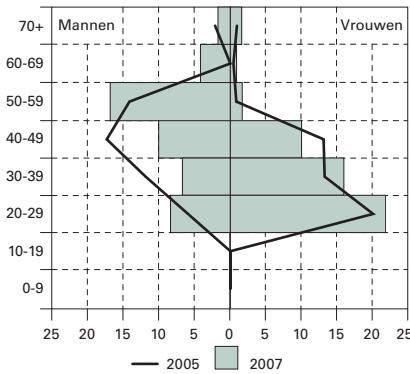
Op 9 oktober van dit jaar stroomde het Utrechtse Academiegebouw vol met demografen en aanverwanten. Voor de tweede keer was door de Nederlandse Vereniging voor Demografie (NVD), een aantal universiteiten en het NIDI de Nederlandse Demografiedag georganiseerd. In meer dan 50 presentaties over zeer uiteenlopende onderwerpen werden, vaak ook zeer maatschappelijk relevante, onderzoeksresultaten voor het voetlicht gebracht. De dag trok mensen van alle leeftijden, maar vooral veel jonge vrouwelijke onderzoekers. Er zijn alweer plannen voor een volgende dag. De Nederlandse Demografiedag is nu al een beetje een traditie aan het worden.

De Nederlandse Demografiedag die voor de tweede keer in het Academiegebouw van de Universiteit Utrecht werd gehouden trok ook ditmaal veel belangstelling vanuit allerlei disciplines en verschillende beroepsgroepen. Uiteraard ontbraken de demografen niet, maar ook economen, sociologen, geografen en medici waren afgekomen op de 53 presentaties. Verder mochten de organisatoren zich verheugen over de komst van een aantal beleidsmedewerkers van gemeentes, provincies en ministeries.

In totaal waren er 133 bezoekers, waarvan 48 procent man en 52 procent vrouw. In een demografisch maandblad kan een bevolkingspiramide van de bezoekers natuurlijk niet ontbreken. In de figuur op pagina 2 is de verdeling over de geboortecohorten en seksen in 2007 vergeleken met die in 2005. Opvallend is dat de gemiddelde leeftijd bij vrouwen beduidend lager is dan bij de mannen; onder de jonge wetenschappers rukken de vrouwen op. Toch was niet alleen de jongste deelnemer (1985) maar ook de oudste deelnemer (1920) een vrouw.

In deze speciale aflevering van Demos worden enkele boeiende presentaties nogmaals onder de aandacht gebracht. Streven was om zoveel mogelijk recht te doen aan het brede palet van onderwerpen die op de dag werden behandeld. Aan bod komen de openingslezing over vergrijzing en de toekomstige arbeidsmarktsituatie, en presentaties over onderzoek naar overgewicht en levensverwachting, de voorkeur van toekomstige ouders voor een jongen of een meisje, de rol van ontmoetingsplaatsen bij het ontstaan van relaties en de kenmerken van buitenlandse werkne-

Leeftijdverdeling participanten NVD-Demografiedagen in 2005 en 2007 naar geslacht

mers in Nederland uit de nieuwe EU-lidstaten. Martijn Hogerbrugge sleepte dit jaar de NIDI-scriptieprijs in de wacht met zijn verhaal over de verschillen tussen samenwonenden en gehuwden met betrekking tot familiecontacten, waarvan hier een samenvatting. De Demodata bevatten op de Demografiedag gepresenteerde opvallende cijfers en conclusies.

Ten slotte enkele fotografische impressies. Meer foto's en het volledige programma zijn te vinden op de website van de Nederlandse Vereniging voor Demografie: www.nvdemografie.nl.

Het organisatiecomité dankt iedereen die aan deze dag heeft bijgedragen. Zij wensen u veel leesplezier toe!

Het organisatiecomité: Anne van Putten (NIDI/Universiteit Utrecht) [foto midden], Annika Smits (Universiteit van Amsterdam) [foto rechts], Judith Soons (NIDI) [foto links], Karen Haandrikman (Rijksuniversiteit Groningen) en Lieve Vanderleyden (Studiedienst van de Vlaamse Regering).

Foto: Wim de Jonge

Vergrijzing en arbeidsdeelname

JOLANDE SAP EN JOOP SCHIPPERS

Is Nederland er klaar voor?

Door de vergrijzing dreigen flinke tekorten op de arbeidsmarkt te ontstaan. Deze tekorten zijn alleen op te lossen als meer vrouwen, ouderen en allochtonen betaald aan de slag gaan. Daarvoor is een ander beleid van overheid en bedrijven nodig. Investeren in behoud en ontwikkeling van menselijk talent in alle levensfasen is daarbij het sleutelwoord.

Jolande Sap en Joop Schippers.

Foto: Wim de Jonge

Het beeld van ouderen in de huidige samenleving is divers: in termen van welvaart, gezondheid, (nog) wel of niet aan het werk, wel partner of geen partner. In dat beeld weerspiegelt zich de toegenomen diversiteit in levenslopen: op hun 50ste of 60ste hebben mensen heel verschillende ervaringen achter de rug. De standaard is meer en meer aan het verdwijnen. Zo heeft, aldus de Verkenning Levensloop van het ministerie van SZW, het traditionele drie-fasenmodel van 'leren - werken - rusten' voor mannen en 'leren - zorgen - rusten' voor vrouwen plaats gemaakt voor een vijf-fasenmodel met vloeiende grenzen en overgangen (zie tabel 1). Het is de vraag in hoeverre arbeidsmarkt en samenleving (al) op die verandering zijn ingespeeld.

Betaalbaarheid is geen onoverkomelijk probleem

Vooraf het aandeel mensen in de vierde en in de vijfde fase neemt toe. Dat heeft consequenties, bijvoorbeeld voor de betaalbaarheid van de zorg en de ouderdagsvoorziening. In het publieke debat wordt vaak eenzijdig ingezoomd op de kosten van de vergrijzing. De conclusie is dan al snel dat de zorg en ouderdagsvoorziening onbetaalbaar worden. Maar is dat wel zo? Berekeningen van het Centraal Planbureau laten een genuanceerder plaatje zien: het zogeheten 'vergrijzingsgat' groeit weliswaar, maar zeer geleidelijk en zeker niet tot dramatische hoogten (zie tabel 2). De uitdaging van de vergrijzing zit dan ook niet zozeer in de betaalbaarheid, maar wel in de consequenties voor de arbeidsmarkt.

De echte knelpunten liggen op de arbeidsmarkt

Een onvermijdelijk gevolg van de vergrijzing is dat de potentiële beroepsbevolking in omvang afneemt. Gedurende een groot deel van de 20ste eeuw was er - aanvankelijk door de hoge na-oorlogse geboortecijfers en later door de toestroom van vrouwen - een ruim aanbod van arbeid. Werkgevers hadden het voor het uitkiezen. Dat is aan het veranderen. Nu zie je in sommige sectoren al tekorten en het is niet denkbeeldig dat werkgevers straks massaal in de rij staan in de concurrentieslag om de werknemer. Mede daarom hebben kabinet, sociale partners en gemeenten op de afgelopen zomer gehouden Participatietop afgesproken dat de arbeidsparticipatie in deze kabinetsperiode flink omhoog moet: 200.000 mensen met (grote) afstand tot de arbeidsmarkt extra aan de slag. Langzaam aan begint het besef te groeien dat dit streven al-

leen zal lukken indien zowel beleidsmakers als werkgevers de diversiteit in het arbeidsaanbod als uitgangspunt nemen. Een werkgever die denkt dat hij (of – af en toe – zij) de meeste vacatures kan vervullen met ‘witte mannen tot 55 jaar’ zou wel eens bedrogen kunnen uitkomen, zoals blijkt uit tabel 3. Het extra arbeidsaanbod in de toekomst is overwegend vrouw, ouder en vaak ook allochtoon.

Ten opzichte van dit plaatje willen overheid en sociale partners nog een extra slag maken: nu wordt gestreefd naar een overall arbeidsparticipatie van 80 procent in 2016. Het zal duidelijk zijn dat ook dit extra arbeidsaanbod vooral door vrouwen, ouderen en allochtonen geleverd zal moeten worden. Hoe wil de overheid dat gaan aanpakken?

Overheidsbeleid gericht op participatiebevordering

De overheid heeft de afgelopen jaren afscheid genomen van het zogenoemde doelgroepenbeleid en voert zoveel mogelijk een algemeen participatiebevorderend beleid dat voor alle doelgroepen geldt. Elementen daarvan zijn het creëren van de juiste financiële prikkels voor meer en/of langer werken, het creëren van betere mogelijkheden om zorgtaken uit te besteden, het toekennen van verlof aan werknemers met tijdelijk extra intensieve zorgtaken, het bestrijden van discriminatie en het stimuleren van goede voorbeelden en experimenten rond het combineren van werk en privé en rond langer doorwerken.

Flinke stappen vooruit

Een belangrijke mijlpaal in het beleid van de afgelopen jaren is het zogenaamde vpl-dossier: vut-prepensioen en levensloop. Door de afschaffing van de fiscale voordelen van vut en prepensioen en de introductie van een levensloopregeling die ook voor verlof eerder in de arbeidsloopbaan kan worden benut, is de gemiddelde uittredeleeftijd in Nederland de afgelopen jaren gestegen van ruim 59 naar circa 62 jaar. Door gebruik van de levensloopregeling in de toekomst alleen nog maar voor deeltijdpensioen toe te staan, zou de uittredeleeftijd nog verder kunnen toenemen.

Een andere belangrijke mijlpaal is het fasegevoels afbouwen van de heffingskorting voor de afhankelijke partner, in de volksmond ook wel de aanrechtsubsidie genoemd. Hoewel het kabinet daar veel tijd voor wil nemen, is dit in de Nederlandse verhoudingen toch wel een kleine revolutie te noemen.

Een doorbraak is ook de verplichte werkgeversbijdrage voor de kinderopvang, die sinds begin 2007 bestaat.

Tot slot is sinds mei 2004 de Wet gelijke behandeling op grond van leeftijd bij de arbeid van kracht. Deze wet heeft inmiddels al tot circa 250 oordelen van de Commissie Gelijke Behandeling geleid. Deze oordelen stellen het traditionele ouderenbeleid in bedrijven ter discussie (zie hierna).

Geen eenduidig emancipatiebeleid

Hoewel er duidelijke stappen vooruit zijn gezet, laat het participatiebeleid ook nog tal van knel-

Tabel 1. De ‘oude’ en de ‘nieuwe’ fase-indeling van de levensloop

Oude fase-indeling				
1 ^e fase	2 ^e fase		3 ^e fase	
Jeugd	Volwassenheid		Ouderdom	
0 - 20 jaar	20 - 65 jaar		65 - gemiddeld 75 jaar	

Nieuwe fase-indeling				
1 ^e fase	2 ^e fase	3 ^e fase	4 ^e fase	5 ^e fase
Vroege jeugd	Jongvolwassenheid	Spitsuur	Actieve ouderdom	Zorgbehoevend
0 - 15 jaar	15 - 30 jaar	30 - 55 jaar	55 - 75/80 jaar	> 75/80 jaar

Tabel 2. Het ‘vergrijzingsgat’ als percentage van het BBP, 2001 – 2040

	% BBP			
	2006	2011	2020	2040
AOW	4,7	5,3	6,6	8,8
Gezondheidszorg	8,8	9,3	10,3	13,1
Totaal	13,5	14,6	16,9	21,9
Belasting uit pensioen	3,7	4,1	5,4	7,8
‘Vergrijzingsgat’	9,8	10,5	11,5	14,1

Bron: Centraal Planbureau (2006), eigen bewerking op basis van tabel 5.2, pag. 89.

Tabel 3. De ontwikkeling van het arbeidsaanbod, 2005 – 2030

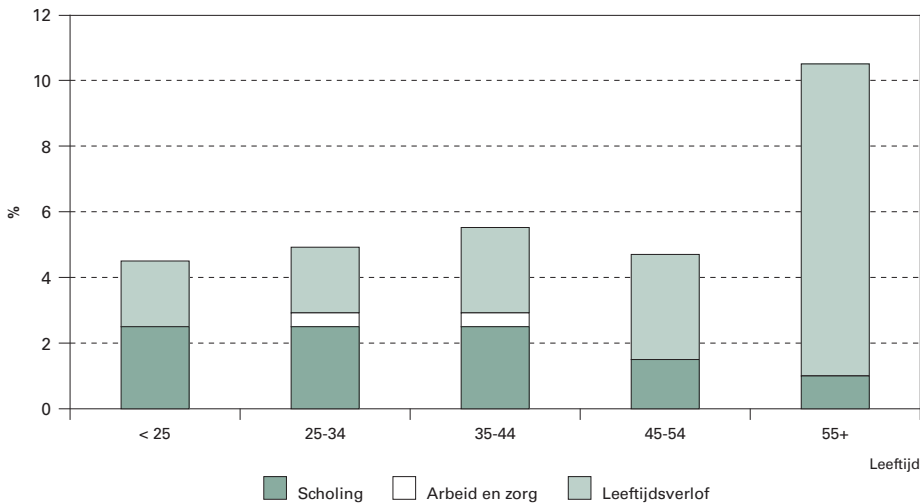
	2005	2010	2020	2030
Arbeidsparticipatie (20-64 jaar)	72%	73%	76%	75%
Arbeidsaanbod (x 1.000 personen)	7.222	7.386	7.430	7.063
Verandering t.o.v. 2005		164	208	-159
w.v. demografisch effect		-132	-339	-639
w.v. participatie effect		307	585	488
w.v. mannen 20-54 jaar		54	76	58
w.v. mannen 55-64 jaar		21	51	47
w.v. vrouwen 20-54 jaar		121	172	123
w.v. vrouwen 55-64 jaar		111	286	260

Bron: Centraal Planbureau (2005).

punten zien. Op het gebied van de arbeidsparticipatie van vrouwen maken onder meer de eindrapportage van de Visitatiecommissie Emancipatie, de studie ‘Maak meer werk van vrouwen’ en de Emancipatiemonitor duidelijk dat het alsnog niet lukt om in Nederland consistent en eenduidig emancipatiebeleid te voeren. Probleem is het gebrek aan politieke consensus. Dat komt bijvoorbeeld naar voren in de keuze om de ‘aanrechtsubsidie’ wel te laten voortbestaan voor moeders met kinderen onder de zeven jaar en in de keuze om de sollicitatieplicht voor moeders met jonge kinderen in de bijstand af te schaffen en te vervangen door een vrijblijvender scholingsverplichting. Nederland werkt, maar moeders met jonge kinderen niet! Dat is de boodschap. Zolang de kinderen klein zijn, verleiden we moeders met fiscale voordelen om thuis te blijven. Maar als het jongste kind de grens van zeven jaar is gepasseerd, vervalt het fiscale voordeel en verwachten we dat de moeder op eigen kracht de weg terug naar de arbeidsmarkt weet te vinden. Eventuele opleidingskosten en het opgelopen verlies aan verdiencapaciteit en carrièreperspectief zijn geheel voor eigen rekening. Mantelzorg wordt bovendien nog steeds afgewenteld op de schouders

In 2050 zullen in Nederland naar verwachting zo'n half miljoen mensen lijden aan dementie. In 1950 waren dat er 50.000. Behoorden toen per dementerende circa 120 mensen tot de potentiële beroepsbevolking, in 2050 zullen dat er niet meer dan 18 zijn. Regionaal of lokaal zijn er grote verschillen, zowel in de aantallen als in de te verwachten groei. In sommige regio's, Zeeuws Vlaanderen bijvoorbeeld, is het aantal dementerenden nu al 30 procent groter dan op basis van landelijke gegevens zou worden verwacht. In regio's als Almere en de grote steden blijft zowel het aantal als de trend ver achter bij die op landelijk niveau. Voor plannen ten aanzien van zorgaanbod op lokaal en regionaal niveau moet daarom niet uitsluitend worden afgegaan op landelijke cijfers (Landelijke en regionale prognoses dementie; R.J.M. Perenboom, W.T. van Beekum, TNO Kwaliteit van Leven, Leiden).

Bron: Expertisecentrum LEEFtijd, 2007.

LITERATUUR:

- CPB (2005), *Arbeidsaanbod tot 2050: een beleidsneutraal scenario*. Memorandum 134. Den Haag: Centraal Planbureau.
- CPB (2006), *Ageing and the sustainability of Dutch public finances*. Bijzondere publicatie 61. Den Haag: Centraal Planbureau.
- Dalen, H. van, K. Henkens, W. Henderiksen en J. Schippers (2006), *Dealing with an ageing labour force: What do European employers expect and do?* NIDI rapport nr. 73. Den Haag: NIDI.
- Dalen, H. van, K. Henkens en J. Schippers (2007), *Oudere werknemers door de lens van de werkgever*. NIDI rapport nr. 74. Den Haag: NIDI.
- OCW (2007), *Meer kansen voor vrouwen. Emancipatiebeleid 2008-2011*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Sap, J. (2007), *Maak meer werk van vrouwen*. Den Haag: Visitatiecommissie Emancipatie/Utrecht: Expertisecentrum LEEFtijd.
- SCP/CBS (2006), *Emancipatiemonitor 2006*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Voorburg: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- SZW (2002), *Verkenning levensloop. Beleidsopties voor leren, werken, zorgen en wonen*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- SZW (2007), *Actieprogramma iedereen doet mee*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- VCE (2007), *Een beetje beter is niet goed genoeg. Overkoepelende eindrapportage*. Den Haag: Visitatiecommissie Emancipatie.
- WRR (2006), *De verzorgingsstaat hervogen. Over verzorgen, verzekeren, verheffen en verbinden*. Rapport nr. 76, Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid/Amsterdam: Amsterdam University Press.

van vooral oudere vrouwen. Verder wordt straks met het aflopen van de experimenten dagindeling niets meer gedaan aan de cultuur in Nederlandse bedrijven dat je voor een serieuze carrière toch echt voltijd moet werken en liefst nog geen 40 moet zijn. De Emancipatienota van het ministerie van OCW belooft wel weer een Taskforce DeeltijdPlus die vrouwen moet verleiden om meer uren te gaan werken. Hoe? Dat blijft de vraag.

Ontziebeleid en weinig investeringen voor ouderen

Bij ouderen is een deel van het probleem dat de overheid als werkgever zelf zo'n slecht voorbeeld geeft en de eigen oudere werknemers de afgelopen jaren met de riant 'Remkesregeling' voortijdig naar huis heeft gestuurd. Niet bepaald motiverend voor bedrijven die toch al niet zaten te wachten op de vpl-wetgeving en de leeftijdswet. En de overheid heeft die bedrijven juist hard nodig omdat zij voor het welslagen van haar beleid uiteindelijk afhankelijk is van besluiten op de werkvloer. Tot dusver lijken werkgevers en werknemers elkaar nog steeds te vinden rond 'vroeg' stoppen en dat werpt zijn schaduwen ver vooruit, in die zin dat er al vanaf pakweg 45-jarige leeftijd nauwelijks meer wordt geïnvesteerd in de inzetbaarheid van de ouder wordende werknemer.

Beleid ten aanzien van ouderen binnen organisaties is vooral 'ontzie'-beleid: ouderen moeten minder en mogen meer. Voor een deel ligt dat vast in de cao. Voor een deel is het ook 'fatsoen': "we gunnen onze trouwe medewerkers een rustige aftocht". Investeren in oudere werknemers is er veelal niet bij, ondanks dat veel werkgevers een kloof zien tussen de loonkosten en de productiviteit van ouderen.

Die gedooghouding geldt wel ten aanzien van 'eigen' werknemers, maar niet bij werving. Dan staan ouderen achter in de rij. Veel werkgevers geven vooralsnog de voorkeur aan allerlei andere 'oplossingen' dan dat zij hun toevlucht nemen tot het werven van ouderen. Een flink deel van die 'oplossingen' richt zich op de korte termijn en biedt dus geen structureel soelaas. Voorlopig zijn vrouwen populairder dan ouderen.

Scheve verdeling van levensfasegerichte uitgaven door werkgevers

Vanuit levensloopperspectief bekeken is opvallend hoe werkgevers hun uitgaven verdelen over werknemers in verschillende levensfasen en voor welke doelen dat geld wordt uitgegeven. Zoals blijkt uit de figuur komen de uitgaven weliswaar gedeeltelijk ten goede aan alle leeftijdsgroepen (het flexibel pensioendeel), maar wordt het grootste deel aan de 55-plussers besteed. Zo gaat het leeuwendeel van de levenslooppuitgaven – zo'n 57 procent – naar leeftijdsgebonden verlof: flexibele pensioen, leeftijdvakantiedagen en seniorenregelingen. Aan scholing wordt met 38 procent beduidend minder uitgegeven en aan 45-plussers wordt nog maar weinig gepend. Enigszins cynisch zou je kunnen zeggen dat bedrijven liever geld steken in het thuis houden van hun oudere personeelsleden dan in het inzetbaar houden van deze groep. Aan arbeid en zorg (verlofregelingen, kinderopvang, thuiswerkfaciliteiten) wordt ten slotte slechts een schamele vijf procent van de totale levenslooppuitgaven gepend. Dit beeld is gebaseerd op de scan levenslooppuitgaven die Expertisecentrum LEEFtijd in het kader van een ESF3-dagindingsproject heeft ontwikkeld. De scan is inmiddels op maat uitgevoerd bij verschillende bedrijven: postorderbedrijf, thuiszorginstellingen en bierbrouwers. Opvallend is dat het patroon vrijwel overal hetzelfde is, zij het dat het niveau kan verschillen.

Het hier geschetste beeld komt overigens ook naar voren uit het WRR-rapport 'De verzorgingsstaat herwogen', en de eerste cijfers over gebruik van de levensloopregeling laten eveneens zien dat deze vooral als uittredefaciliteit wordt gebruikt.

Conclusie

De komende jaren zullen drie onderwerpen de nodige aandacht vragen. Het zijn de drie O's uit de Verkenning Levensloop:

- overbelasting in de midden- c.q. spitsuurfase tegengaan;
- onderbenutting van menselijk potentieel in de vierde levensfase tegengaan;
- onderhoud van menselijk kapitaal in alle levensfasen bevorderen.

Op elk van deze punten is inmiddels beleid in gang gezet. Toch werd eerder nog een reeks van knelpunten geconstateerd. Die liggen zowel op het terrein van het overheidsbeleid als in de sfeer van organisaties. Veel onopgeloste kwesties betreffen het punt van de verantwoordelijkheidsverdeling. Wat doen werkgevers, wat doet de overheid en waarvoor zijn individuele burgers zelf verantwoordelijk? Dat geldt zowel waar het de taakverdeling en voorzieningen in het spitsuur van het leven betreft als waar het gaat om het op peil houden van de productiviteit van individuen en levenslang leren. Het geldt ook voor het – tot dusver in Nederland weinig besproken – idee van 'active ageing'. Vanuit verschillende invalshoeken (betere gezondheid, grote maatschappelijke behoefte) valt te beargumenteren dat de talenten van 60-plussers de komende decennia hard nodig zullen zijn. De vraag hoe die worden ingeschakeld, en vooral wie daarbij het

voortouw gaat nemen, blijft tot dusver onbeantwoord.

Sterk verweven met deze kwesties is de discussie over de AOW. De vraag is of het vanuit arbeidsmarkt- en/of gezondheidsperspectief reëel is om vast te houden aan een voor iedereen gelijke AOW-leeftijd of dat de toenemende diversiteit in levenslopen ook op dit punt gevolgen moet hebben. De vraag is ook of een veel geleidelijker overgang van betaald werk naar pensioen mogelijk moet worden, bijvoorbeeld in combinatie met meer ondersteuning voor mantelzorg en vrijwilligerswerk. Veel van de discussies over deze onderwerpen zijn nog nauwelijks op gang gekomen. Toch zullen ze moeten worden gevoerd én moeten resulteren in maatregelen om de Nederlandse arbeidsmarkt en de openbare financiën op adequate wijze de

hobbel van de vergrijzing te kunnen laten nemen, om uiteindelijk te komen tot een samenleving waarvoor in alle opzichten geldt 'geschikt voor alle leeftijden'.

Dit artikel vormt een bewerking van de plenaire lezing gehouden tijdens de Demografiedag.

Drs. J. Sap, Expertisecentrum LEEftijd, e-mail: jSap@leeftijd.nl, en **prof. dr. J.J. Schippers**, Universiteit Utrecht, e-mail: j.schippers@econ.uu.nl

Foto: Wim de Jonge

Maak je niet dik!

MIEKE REUSER

Het effect van overgewicht op sterfte nader onderzocht

Het aantal dikke mensen blijft stijgen. In Nederland was in 2005 de helft van de 18-70-jarigen te zwaar. Overgewicht en zwaarlijvigheid is slecht voor de gezondheid. Diabetes en hart- en vaatziekten kunnen het gevolg zijn. Lang werd gedacht dat dikke mensen een sterk verhoogd sterfterisico zouden hebben, vergelijkbaar met dat ten gevolge van roken. Nu zijn er echter nieuwe inzichten. Uit recent onderzoek blijkt dat oudere mannen met overgewicht zelfs gemiddeld langer leven.

Overall ter wereld neemt het aantal mensen met overgewicht en zwaarlijvigheid toe. Ook in Nederland is het percentage zwaarlijvigen bij volwassenen de laatste 20 jaar ongeveer verdubbeld tot zo'n 12 procent. De oorzaak wordt vaak gezocht in onze hedendaagse dikmakende consumptiesamenleving: een overvloed aan (calorierijk) voedsel en een structureel gebrek aan beweging. Dik zijn brengt gezondheidsrisico's met zich mee en tot de jaren negentig van de vorige eeuw werden overgewicht en zwaarlijvigheid in verband gebracht met een verhoogd sterfterisico. Uit studies bleek destijds dat de gezondheidsschade door vetzucht aanzienlijk zou zijn en ongeveer evenveel levensjaren zou kosten als roken. Meer recente gegevens van de jaren negentig laten echter zien dat overgewicht op hogere leeftijd géén verhoogd sterfterisico meebrengt. Sterker nog, mannen ouder dan 55 jaar met overgewicht leven 1,5 jaar langer dan mannen met 'normaal gewicht'.

In 2005 had ongeveer de helft van de Nederlanders van 18 tot 70 jaar enige mate van overgewicht en de voorspellingen zijn dat hun aandeel in de toekomst sterk zal oplopen. Om aan te geven of mensen te dik zijn wordt meestal gebruikt gemaakt van de Body Mass Index (BMI). Zie kader. Het beste en meest gezonde gewicht zou horen bij een BMI tussen 18,5 en 25, wat 'normaal gewicht' wordt genoemd.

Overgewicht en sterfte

Om te kunnen nagaan wat het effect is van overgewicht op sterfte worden de gegevens van een omvangrijk longitudinaal survey-onderzoek ge-

bruikt dat sinds 1992 in de Verenigde Staten wordt gehouden. In deze *Health and Retirement Survey* worden elke twee jaar Amerikanen van middelbare en hogere leeftijd ondervraagd over gezondheid en pensionering. De hierna getoonde resultaten hebben alleen betrekking op de blanke bevolking van 55 jaar en ouder.

De tabel laat de relatieve sterfterisico's zien naar BMI met als referentiecategorie een BMI van 23 tot 25. De resultaten laten zien dat binnen de groep met 'normaal gewicht' lichtere mensen (BMI 18,5-22,9) verschilden van de rest (BMI 23-25), dat overgewicht de sterftkans

Foto: Wim de Jonge

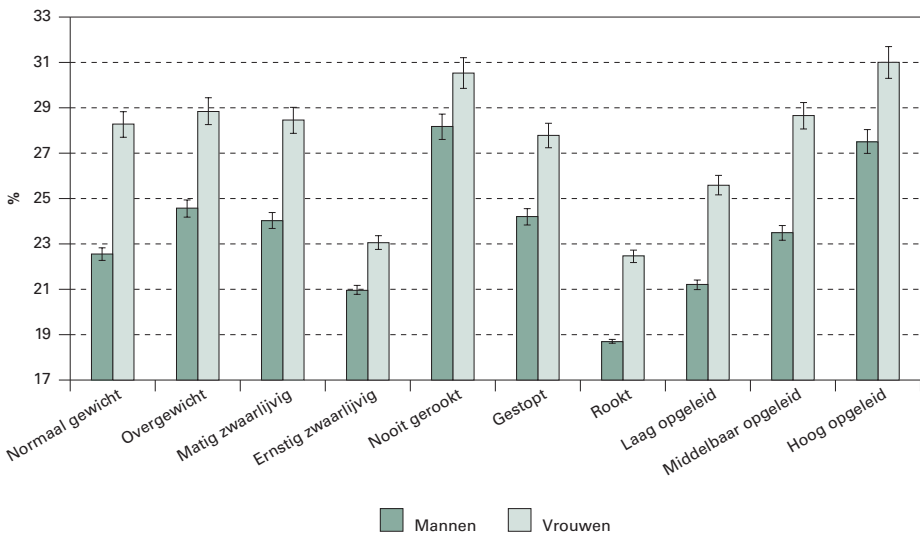

Relatieve risico's op totale sterfte naar BMI bij mannen en vrouwen, gecorrigeerd voor leeftijd, roken en opleidingsniveau. De referentiecategorie is 'normaal gewicht', BMI 23-25.

BMI	Mannen		Vrouwen	
	55-80	80+	55-80	80+
Laag normaal gewicht 18,5-22,9	1,42*	1,10	1,01	1,01
Normaal gewicht 23-24,9	1 (Ref)	1 (Ref)	1 (Ref)	1 (Ref)
Overgewicht 25-29,9	0,96	0,86	1,03	0,80*
Matig zwaarlijvig 30-34,9	1,08	0,85	1,07	0,95
Ernstig zwaarlijvig 35+	1,47*	1,31	1,95*	1,80

* Significant met $p < 0,05$

Levensverwachting op 55-jarige leeftijd voor mannen en vrouwen, opgesplitst naar risicofactoren: BMI, roken en opleiding. De verticale lijntjes geven het 95% betrouwbaarheidsinterval weer.

wicht in het verleden alles heeft te maken met hart- en vaatziekten. Het is bekend dat vetzucht de kans op hart- en vaatziekte sterk verhoogt, maar de sterftedruk door deze ziekten is in Nederland sinds 1972 gehalveerd. Dit was het gevolg van betere voeding, minder roken, betere behandeling van voorheen zeer dodelijke hartaanvallen en betere behandeling van risicofactoren met bloeddrukremmers en cholesterolverlagers. Nu hart- en vaatziekten als doodsoorzaak sterk is teruggebracht, blijkt overgewicht zelfs te beschermen tegen sterfte. Studies hebben aangetoond dat bij ziekte overgewicht betere overlevingskansen biedt dan een normaal gewicht of ondergewicht. Bij bestaande hart- en vaatziekte bleek de sterfte lager bij overgewicht en matige zwaarlijvigheid. Ook het beschermende effect van een hoger gewicht tegen heupbreuken is bewezen en aannemelijk, simpelweg als mechanisch stootkussen bij een val.

Het is moeilijk om aan te geven wat oorzaak en gevolg is in de relatie tussen overgewicht en sterfte. De oorzakelijkheid kan ook omgekeerd zijn: mensen zijn dikker omdat ze gezonder zijn. Desalniettemin blijft overeind dat er bewijs is dat overgewicht, uitgedrukt als een BMI tussen 25-29,9, gepaard gaat met verlaagde sterfte.

Kwaliteit van leven

Betekent dit nu dat overgewicht eigenlijk gezonder is? Nee, er is alleen geconstateerd dat het sterfterisico lager is. Zoals hiervoor ook al werd aangegeven zijn dikkere mensen beter beschermd in tijden van ziekten. En daar zit de crux: overgewicht en zwaarlijvigheid verhogen nog altijd het risico op hart- en vaatziekten en diabetes en deze ziekten maken veel oudere mensen hulpbehoevend. Recent onderzoek uit Amerika laat zien dat voor mensen ouder dan 60 zwaarlijvigheid sterk samenhangt met handicap en beperkingen. Mensen met overgewicht of zwaarlijvigheid gaan dus niet eerder dood, maar ze leven gemiddeld wel langer in ongezondheid. De laatste jaren hebben de onderwerpen kwaliteit van leven en het meten van gezonde levensjaren veel aandacht gekregen. De meeste mensen hechten niet alleen aan een langer leven, maar vooral ook aan leven in goede gezondheid en zelfstandigheid. Vooral voor de gezondheidszorg en zorgverzekeraars is het heel belangrijk om in te kunnen schatten hoeveel jaren mensen gemiddeld hulpbehoevend zijn. Op dit moment wordt op het NIDI onderzoek gedaan naar het effect van BMI op ongezonde levensjaren.

In het kort

Overgewicht en zwaarlijvigheid op middelbare en hogere leeftijd verhogen niet de sterftetekansen, tenzij mensen ernstig zwaarlijvig zijn. De BMI-categorisering van de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) (zie kader) en de benaming 'normaal gewicht' gaan wat betreft sterfte dus niet helemaal op: de sterftetekansen blijven laag bij BMI's tussen 23 en 35. Mannen met overgewicht leven langer dan mannen met 'normaal gewicht' en laag 'normaal gewicht' geeft hogere sterfterisico's dan matige zwaarlijvigheid. Toch betekent dit niet dat een hoge BMI gezond voor

BODY MASS INDEX

De Body Mass Index (BMI) deelt lichaamsgewicht in kilo's door het kwadraat van de lengte in meters (kg/m^2). De Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) onderscheidt vijf categorieën:

	Body Mass Index (kg/m^2)
Ondergewicht	<18,5
Normaal gewicht	18,5 – 24,9
Overgewicht	25 – 29,9
Matig zwaarlijvig	30 – 34,9
Ernstig zwaarlijvig	35 +

BMI is geen perfecte maat om vetzucht te meten om de volgende twee redenen:

- BMI meet het totale lichaamsgewicht inclusief botten en spieren, terwijl alleen het vetpercentage gezondheidsschade toebrengt. De zwaargebouwde Nederlander bijvoorbeeld heeft bij een bepaalde BMI gemiddeld minder buikvet dan de kleinere Aziat met dezelfde BMI. Huidplooiemetingen of taille-omtrek zijn betere maten, maar worden in de praktijk veel minder vaak gehanteerd.
- In deze studie wordt het door mensen zelf gerapporteerde gewicht gebruikt. Het is bekend dat dikkere mensen, in het bijzonder vrouwen, vaak geneigd zijn om hun gewicht lager te rapporteren.

niet verhoogt, dat zelfs matige zwaarlijvigheid ons leven niet verkort en dat zowel voor mannen als vrouwen er pas bij ernstige zwaarlijvigheid sprake is van significant verhoogde sterfterisico's. Bij mannen laten de cijfers tevens zien dat een laag 'normaal gewicht' ook niet goed voor je is. Een laag 'normaal gewicht' levert hogere sterftetekansen op dan overgewicht.

Deze sterftetekansen kunnen worden vertaald in de door demografen vaak gehanteerde maat levensverwachting. De figuur toont de verwachte levensjaren vanaf 55-jarige leeftijd, opgesplitst naar de meest gebruikte risicofactoren: BMI, roken en opleiding.

De resultaten laten zien dat overgewicht en matige zwaarlijvigheid de levensverwachting niet of nauwelijks beïnvloeden. Ernstige zwaarlijvigheid bekort het leven met ongeveer drie jaar voor mannen en vijf jaar voor vrouwen. Mannen met overgewicht leven gemiddeld 1,5 jaar langer dan mannen met 'normaal gewicht'. Mannen die roken leven gemiddeld 9,5 jaar korter dan mannen die nooit hebben gerookt. Voor vrouwen is dat 8 jaar. Het verschil tussen hoog en laag opgeleiden bedraagt respectievelijk 6,3 en 5,4 jaar. De invloed van roken of lage opleiding op de levensverwachting is dus vele malen groter is dan die van overgewicht of zwaarlijvigheid.

Hoe beschermt overgewicht tegen sterfte?

Gezondheid is een complex systeem en ook de relatie tussen overgewicht en sterfte is niet eenvoudig bloot te leggen. De bestaande literatuur leert onder meer dat de oversterfte door overge-

je is. Een verhoogde BMI laat de kansen op diabetes en hart- en vaatziekten sterk toenemen. Wat betreft gezonde levensjaren snijdt het mes dus aan twee kanten: dikkere mensen worden eerder ziek en leven vervolgens door hun reserves langer door met deze ziekte. Een langer ongezond leven zit er dan dus dik in.

Dit onderzoek is verricht in het kader van het project DEA (Demografie – Epidemiologie – Actuarial), gefinancierd door het KNAW-strategiefonds.

LITERATUUR:

- Alley, D.E. en V.W. Chang (2007), The Changing relationship of obesity and disability, 1988-2004. *JAMA* 298(17), pp. 2020-2027.
- Calle, E.E., M.J. Thun, et al. (1999), Body-mass index and mortality in a prospective cohort of U.S. adults. *New England Journal of Medicine* 341(15), pp. 1097-1105.
- Dagevos, H.M.G. (2007), *De obesogene samenleving. Maatschappelijke perspectieven op overgewicht*, Amsterdam: Amsterdam University Press.

- De Laet, C., J.A. Kanis, et al. (2005), Body mass index as a predictor of fracture risk: a meta-analysis. *Osteoporos International* 16(11), pp. 1330-1338.
- Hubert, H.B., M. Feinleib, P.M. McNamara en W.P. Castelli (1983), Obesity as an independent risk factor for cardiovascular disease: a 26-year follow-up of participants in the Framingham Heart Study. *Circulation* 67, pp. 968-977.
- Peeters, A., J. J. Barendregt, et al. (2005), Obesity in adulthood and its consequences for life expectancy: a life-table analysis. *Annals of Internal Medicine* 138(1), pp. 24-32.
- Romero-Corral, A., V.M. Montori, et al. (2006), Association of bodyweight with total mortality and with cardiovascular events in coronary artery disease: a systematic review of cohort studies. *The Lancet* 368(9536), pp. 666-678.
- Visscher, T.L.S. en J.C. Seidell (2006), Neemt het aantal mensen met overgewicht toe of af? *Nationaal Kompas Volksgezondheid*. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieuhygiëne (RIVM).

Drs. M. Reuser, NIDI. E-mail: reuser@nidi.nl

Op 1 januari 2007 telde Nederland ruim 2,5 miljoen gezinnen (huishoudens met thuiswonende kinderen), waarvan bijna 2,1 miljoen, verreweg het grootste deel gehuwde, paren met kinderen en 200.000 eenoudergezinnen. Van de paren met kinderen is 93 procent een 'traditioneel' gezin, bestaande uit twee ouders met hun gezamenlijke kinderen, en 7 procent een stiefgezin. In de 149.000 stiefgezinnen wonen 282.000 kinderen. In ruim 80 procent van de stiefgezinnen wonen alleen kinderen uit een eerdere relatie van de moeder en hebben de kinderen dus te maken met een stiefvader. In ongeveer een derde van alle stiefgezinnen hebben ouders ook gezamenlijke kinderen. Paren met thuiswonende kinderen waarin niet van alle kinderen beide ouders op dat adres wonen zijn bestempeld als stiefgezinnen (CBS; Liesbeth Steenhof).

Liever een jongetje en een meisje

KATIA BEGALL EN MELINDA MILLS

Voorkeur van ouders in 25 Europese landen onderzocht

Een voorkeur van ouders voor zonen of dochters kan grote effecten hebben op de seksesamenstelling van de bevolking. Door selectieve abortus van meisjes is er bijvoorbeeld in China een mannenoverschot ontstaan. In westerse landen zijn de voorkeuren van ouders voor kinderen van een bepaald geslacht minder eenduidig en de effecten veel subtieler. Voorkeuren voor de seksesamenstelling van kinderen uiten zich in strategisch vruchtbaarheidsgedrag: gezinnen die het gewenste aantal zonen of dochters nog niet hebben bereikt hebben een grotere waarschijnlijkheid op het wensen en krijgen van een volgend kind.

Tweede van links: Melinda Mills.

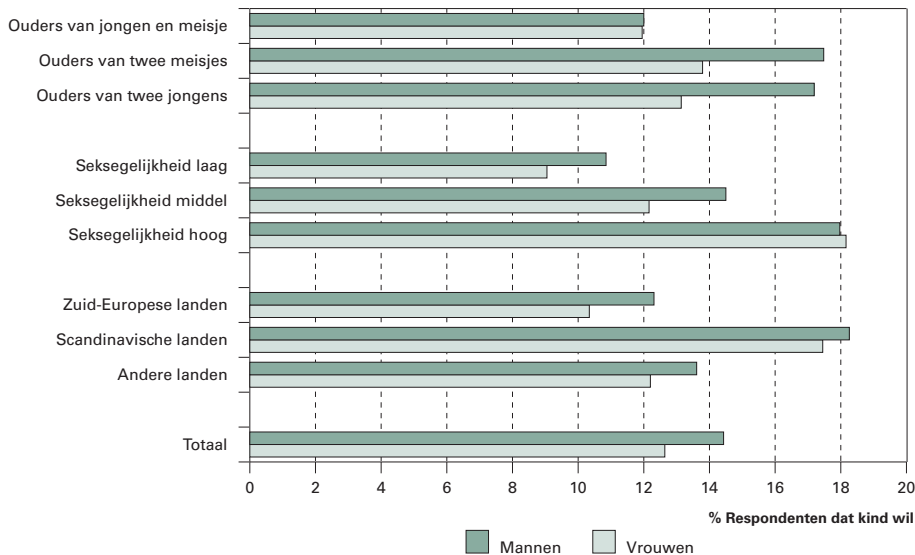
Foto: Wim de Jonge

De vraag of ouders voorkeur hebben voor kinderen van een bepaald geslacht is voornamelijk onderzocht in ontwikkelingslanden. In die context wordt vaak een voorkeur voor zonen gevonden. Deze kan worden verklaard door de mate van ongelijkheid tussen mannen en vrouwen in een samenleving en het ontbreken van een sociaal stelsel; zonen bieden een financiële verzekering voor de oude dag. Ook zijn er religieuze rituelen, zoals bijvoorbeeld de begrafenisceremonie in India, die alleen door een zoon van de overledene mag worden voltrokken. Daarnaast is het gebruikelijk dat een bruidsschat wordt betaald wanneer dochters trouwen, waarna zij bij de schoonouders intrekken. Dit maakt meisjes minder aantrekkelijk voor ouders.

In westerse landen speelt dat allemaal niet en is er om die redenen geen voorkeur voor jongetjes. Mannen en vrouwen zijn hier voor de wet gelijk en de meeste ouders zijn op hun oude dag niet financieel afhankelijk van hun kinderen. In eerder onderzoek met betrekking tot dit onderwerp werden in westerse landen verschillende verwachtingen getoetst. Ten eerste zou een hogere mate van seksegelijkheid in een samenleving leiden tot een voorkeur voor meisjes, omdat deze een hogere mate van emotionele steun en ver-

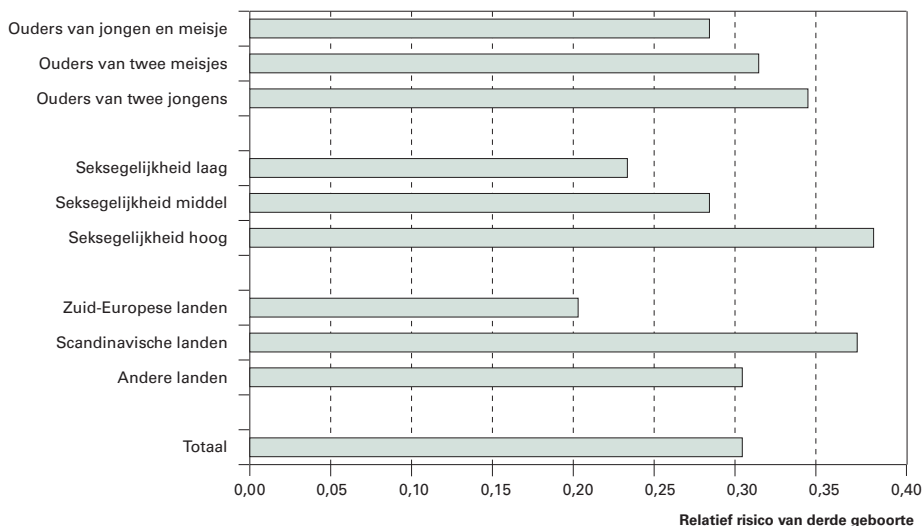

Figuur 1. Vruchtbaarheidsintenties respondenten <40, met twee kinderen, samenwonend, 25 Europese landen

Bron: European Social Survey 2004/05, calculaties door auteurs.

Figuur 2. Relatief risico van derde bevalling, respondenten <45, twee kinderen of meer, 25 Europese landen

Bron: European Social Survey 2004/05, calculaties door auteurs.

demodata

De Nederlandse Demografiedag 2007 werd mede georganiseerd door de Nederlandse Vereniging voor Demografie (NVD: www.nvdemografie.nl). Deze vereniging werd opgericht op 27 september 1928 als Nederlands Nationaal Comité van de International Union for the Scientific Study of Population (IUSSP). Teneinde ook niet-leden van de IUSSP in het werk van de Vereniging te kunnen laten participeren werd in 1950 de naam gewijzigd in 'Vereniging voor Demografie'. Sinds de laatste statutenwijziging in 1980 draagt de Vereniging de naam 'Nederlandse Vereniging voor Demografie'. De NVD is een van de oudste wetenschappelijke verenigingen ter wereld op het gebied van wetenschappelijk onderzoek naar de bevolkingsontwikkeling en telt momenteel circa 275 leden. Het secretariaat wordt verzorgd door het NIDI dat als nationaal demografisch instituut een kwaliteitszetel in het NVD-bestuur bekleedt. Secretaris is dr. Tineke Fokkema.

derhalve twee kinderen tellen: een meisje en een jongen.

Geslachtspreferenties zijn moeilijk direct te meten, er zijn praktisch geen databestanden waarin een soortgelijke vraag is opgenomen, ook kan de directe vraag of ouders liever een zoon of een dochter willen tot sociaal wenselijk antwoordgedrag leiden. Daarom worden meestal ouders die al twee kinderen van hetzelfde geslacht hebben vergeleken met ouders van een jongen en een meisje wat betreft hun intentie om nog een kind te krijgen. Dit is ook gedaan in onderzoek van de afdeling sociologie, Rijksuniversiteit Groningen, waarbij, op basis van gegevens van de in 2004/05 in 25 Europese landen gehouden European Social Survey (ESS), is gekeken naar de vruchtbaarheidsintentie van ouders, dat wil zeggen of zij nog een kind zouden willen, en het daadwerkelijk krijgen van een derde kind. De resultaten zijn verkregen door middel van logistische (multilevel) regressieanalyses met als afhankelijke variabele vruchtbaarheidsintenties en Cox regressieanalyses met als afhankelijke variabele de transitie naar een derde kind.

In Europa voorkeur voor een jongen en een meisje

Ouders van twee kinderen van hetzelfde geslacht geven vaker aan nog een kind te plannen (zie figuur 1) en hebben een hogere kans om ook een derde kind te krijgen (zie figuur 2) dan ouders van kinderen van verschillend geslacht. Dit bevestigt de verwachting dat ouders in de Europese landen over het algemeen een voorkeur hebben voor een jongen en een meisje.

In het onderzoek werden de analyses voor mannen en vrouwen gescheiden uitgevoerd. Mannen en vrouwen verschillen namelijk waar het gaat om de consequenties van het krijgen van een kind, niet alleen economisch (vrouwen verrichten vaak minder betaald werk als zij kleine kinderen hebben), maar ook fysiek. Het percentage mannen dat nog een kind wil is zowel bij twee jongens of twee meisjes als bij een jongen en een meisje groter dan het percentage vrouwen, zoals blijkt uit figuur 1. Dit kan worden verklaard door de hogere kosten die het krijgen van een kind voor een vrouw met zich meebrengt. Aspecten als de mogelijkheid om met een derde kind gezin en baan te combineren of het mogelijke verlies van inkomen door het minder of niet meer kunnen verrichten van betaald werk beïnvloeden vrouwen sterker dan mannen.

Seksegelijkheid

Dit geldt ook voor het effect van de mate van seksegelijkheid. Het niveau van seksegelijkheid in een land is een mogelijke onderliggende reden voor het verschil in seksevoorkeur voor kinderen. In alle Europese landen zijn vrouwen officieel gelijk gesteld aan mannen en hebben ze toegang tot alle faciliteiten zoals gezondheidszorg en onderwijs. Toch zijn er verschillen in bijvoorbeeld de vertegenwoordiging van vrouwen in politieke en leidinggevende functies, en in de mogelijkheid om gezin en werk te combineren. Deze verschillen hebben invloed op het aantal kinderen dat ouders wensen en krijgen.

Verwacht wordt dat in landen met een hoge mate van seksegelijkheid ouders ook meer kinderen wensen en hun wensen kunnen vervullen. Hoewel mannen en vrouwen in landen met een lagere mate van seksegelijkheid minder geneigd zijn om nog een kind te plannen is het verschil tussen mannen en vrouwen daar opvallend groot. Alleen in de landen waar de seksegelijkheid het hoogst is (de Scandinavische landen, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk) verschillen mannen en vrouwen nauwelijks van elkaar wat betreft hun vruchtbaarheidsintenties (zie figuur 1).

De verzorgingsstaat

Ook de inrichting van de verzorgingsstaat maakt uit of mensen ervoor kiezen om een kind te krijgen. Er zijn twee clusters van verzorgingsstaten vergeleken met de rest van de landen in Europa, de Scandinavische landen (Zweden, Noorwegen, Denemarken en Finland) die het sociaal-democratische model representeren en de Zuid-Europese landen (Italië, Spanje, Portugal en Griekenland) die een conservatief, op familialisme gebaseerd model representeren. Terwijl in de Scandinavische landen de nadruk ligt op universele toegang tot uitkeringen en de individuele afhankelijkheid van de markt klein is (het reeds genoemde sociaal-democratische model), zijn in de Zuid-Europese landen uitkeringen minimaal en legt de staat de verantwoordelijkheid voor de welvaart van het individu voornamelijk neer bij de familie. De arbeidsparticipatie van vrouwen in deze landen is lager dan die in Scandinavië, het traditionele familie-model met de mannelijke broodwinner is dominant. Dat betekent dat de consequenties van het krijgen van een kind in Scandinavische landen vooral voor vrouwen minder ingrijpend zijn dan in de meer traditionele Zuid-Europese landen, doordat zij bijvoorbeeld door de betere kinderopvangmogelijkheden in staat zijn om betaald werk te blijven verrichten.

De verwachting was dat ouders in de Zuid-Europese landen minder kinderen willen en krijgen vergeleken met de rest van Europa. Dit geldt vooral voor vrouwen. In Scandinavische landen wordt het tegenovergestelde effect verwacht: intenties en geboortecijfers zijn hoger dan in de rest van Europa en de verschillen tussen mannen en vrouwen zijn kleiner. De onderzoeksresultaten laten echter zien dat het verschil in vruchtbaarheidsintenties tussen de Zuid-Europese landen en de overige landen klein is (zie figuur 1). Tegelijkertijd is er een groot verschil in het realiseren van deze intenties (zie figuur 2).

Individuele kenmerken

Behalve indicatoren op landniveau zijn ook individuele kenmerken onderzocht. Er zijn geen verschillen in opleidingsniveau of leeftijd met betrekking tot geslachtsvoorkeur, wel wat betreft vruchtbaarheid en vruchtbaarheidsintenties. Van de hoger opgeleiden geeft een groter deel aan nog een kind te plannen. Zij hebben echter een lagere kans om ook daadwerkelijk een derde kind te krijgen. Dit duidt erop dat hoger opgeleiden niet zozeer een voorkeur hebben

voor minder kinderen, maar dat de combinatie van een veeleisende baan en een gezin in de praktijk de gezinsuitbreiding belemmert.

Samenvattend

Ouders hebben een voorkeur voor een gemengde seksexamenstelling van hun kinderen als wordt gekeken naar de kinderwens en het krijgen van een derde kind. Er zijn echter opvallend grote verschillen tussen mannen en vrouwen. Vrouwen hebben over het algemeen lagere vruchtbaarheidsintenties dan mannen en deze verschillen zijn groter als de mate van seksegelijkheid lager is. De afweging voor een derde kind wordt bij vrouwen sterker beïnvloed door institutionele factoren en minder door de seksexamenstelling van de al aanwezige kinderen. Meer seksegelijkheid in een maatschappij resulteert in een hogere kans voor ouders om hun vruchtbaarheidsintenties te vervullen.

LITERATUUR:

- Andersson, G., K. Hank, M. Ronsen en A. Vikat (2006), Gendering family composition: sex preferences for children and childbearing behavior in the Nordic countries. *Demography* 43, pp. 255-267.
- Brockmann, H. (2001), Girls preferred? Changing patterns of sex preferences in the two German states. *European Sociological Review* 17, pp. 189-202.
- Pollard, M.S. en S.P. Morgan (2002), Emerging parental gender indifference? Sex composition of children and the third birth. *American Sociological Review* 67, pp. 600-615.
- Zelizer, V.A. (1994), *Pricing the Priceless Child: The Changing Social Value of Children*. Princeton: Princeton University Press.

K. Begall BSc en **dr. M. Mills** (ICS/Sociologie, Rijksuniversiteit Groningen). E-mail: m.c.mills@rug.nl

Economische verklaringen voor de voorkeur van ouders voor een bepaald geslacht zijn op westerse landen minder van toepassing omdat de staat bescherming biedt tegen de financiële risico's van ziekte en ouderdom. Kinderen zijn in westerse landen eerder een kostenpost dan een bron van inkomsten. De toegevoegde waarde van het hebben van kinderen ligt op het emotionele vlak. Deze ontwikkeling wordt wel omschreven als de verschuiving van het zien van kinderen als economisch nutteloos naar emotioneel onbetaalbaar.

Vanuit de theorie van de emotionele waarde van kinderen en de resultaten van eerder onderzoek wordt verwacht dat ouders in westerse landen een voorkeur hebben voor het hebben van een zoon en een dochter. Meisjes en jongens verschillen in hun ontwikkeling, hun persoonlijkheid en in vrijetijdsactiviteiten. De theorie veronderstelt dat ouders deze diversiteit willen ervaren. Als dit inderdaad het geval is zouden ouders met twee kinderen van hetzelfde geslacht vaker een derde kind moeten willen of krijgen dan ouders die één zoon en één dochter hebben.

Foto: Wim de Jonge

Een zwakke schakel in de familie

MARTIJN HOGERBRUGGE

Alternatieve relatievormen, zoals ongehuwd samenwonen, zijn sinds het begin van de jaren zeventig sterk in opkomst. Tot nu toe heeft onderzoek naar de gevolgen van de verschillende relatievormen zich veelal beperkt tot de gevolgen voor de koppels zelf. De gevolgen voor de verdere familie zijn tot dusverre onderbelicht gebleven. Hier wordt de stelling dat ongehuwd samenwonenden vaak de zwakke schakel in de familie vormen getoetst, aangevuld met verklaringen voor de bevindingen.

Uitreiking scriptieprijs aan Martijn Hogerbrugge. Links prof. Clara Mulder, voorzitter NVD, en rechts prof. Frans Willekens, directeur NIDI.

Foto: Wim de Jonge

Om daar achter te komen is, gebruikmakend van gegevens die werden verzameld in het kader van de Netherlands Kinship Panel Study (NKPS), allereerst gekeken in hoeverre ongehuwd samenwonenden verschillen van gehuwden met betrekking tot contact met familie. Contact is gedefinieerd als het totale aantal face-to-face-, telefonische, schriftelijke, en e-mailcontacten in de afgelopen 12 maanden. De antwoorden van respondenten konden variëren van nooit tot dagelijks en zijn bekend per familielid. Zoals is te zien in figuur 1 hebben ongehuwd samenwonenden gemiddeld 14,4 procent minder contact met familieleden dan gehuwden. Dit resultaat komt naar voren nadat er rekening is gehouden met de sekse en leeftijd van de respondent en het familielid in kwestie, het leeftijdsverschil, het type familielid (ouder, grootouder, broer of zus, schoonouder) en het totaal aantal familieleden in een familie.

De veronderstelling dat ongehuwd samenwonenden de zwakke schakel in de familie vormen wordt dus bevestigd. De vraag blijft echter hoe deze verschillen zijn te verklaren.

Onzekerheid

De eerste verklaring die in de literatuur is te vinden maakt gebruik van de theorie dat de relaties die mensen met anderen hebben kunnen worden gezien als een vorm van kapitaal, ook wel sociaal kapitaal genoemd. Relaties worden gezien als kapitaal omdat deze de eigenaar kunnen helpen om doelen te bereiken die anders onbereikbaar waren. De hulp kan zowel instrumenteel, bijvoorbeeld huishoudelijk werk, als emotioneel, zoals mentale ondersteuning, zijn. Relaties worden ook gezien als kapitaal omdat mensen ervoor kunnen kiezen om, net als bij andere vormen van kapitaal, meer of minder te investeren door het contact te intensiveren of te verminderen.

Het al dan niet investeren in sociaal kapitaal hangt van een aantal zaken af, maar het uiteindelijke profijt dat men haalt uit een relatie zal één van de belangrijkste drijfveren zijn. Omdat de hulp van een persoon vaak in de toekomst wordt gegeven, en niet direct na het hebben van contact, zal er altijd een zekere mate van onzekerheid zijn aangaande de 'uitbetaling' van de investeringen. Voor contact met (of investeringen in) de eigen familie zullen dergelijke overwegingen slechts een kleine rol spelen, maar voor contact of investeringen in de relatie met

Sinds het begin van de jaren zeventig heeft ongehuwd samenwonen als relatievorm steeds meer aan populariteit gewonnen. Onderzoekers in de demografie en sociologie hebben als gevolg hiervan meer en meer aandacht geschonken aan de implicaties van deze nieuwe relatievorm. Dit onderzoek beperkte zich echter vooral tot de gevolgen voor het koppel zelf in termen van taakverdeling binnen het huishouden (ongehuwd samenwonende stellen hebben vaker een meer gelijke verdeling van de huishoudtaken) en relatiestabiliteit (ongehuwd samenwonenden verbraken hun relatie sneller en vaker dan gehuwden). Welke gevolgen de relatievorm heeft voor de sociale omgeving, en dan in het bijzonder voor de familie, is tot dusverre onderbelicht gebleven.

Zwakke schakel

De opkomst van het ongehuwd samenwonen wordt wel gezien als één van de oorzaken voor de teloorgang van 'de familie' in de huidige westerse maatschappij. Verondersteld wordt dat ongehuwd samenwonenden de zwakke schakel in de familie zijn met weinig tot geen contact met familieleden. Maar is deze veronderstelling wel gerechtvaardigd? En, mocht de veronderstelling gerechtvaardigd zijn, welke verklaringen kunnen er dan worden gegeven voor de lagere contactfrequentie van ongehuwd samenwonenden met familie?

demodata

De meeste ouderen verlaten de arbeidsmarkt nog altijd ruim voor de wettelijke AOW-leeftijd van 65 jaar. Een deel stopt omdat ze bijvoorbeeld werkloos of arbeidsongeschikt raken. Anderen verruilen werk voor pensioen. In 2003 ging het bij die laatste groep om ruim 62.000 voor het grootste deel autochtone mannen. Dat komt omdat er in de hogere leeftijdsgroepen relatief weinig allochtonen zijn en omdat de arbeidsparticipatie onder mannen hoger is dan onder vrouwen. Deze groep ging in doorsnee op 60-jarige leeftijd met pensioen. In de periode 2001-2003 veranderde de leeftijd waarop mensen met pensioen gingen nauwelijks. Om de verwachte kosten van de vergrijzing te kunnen opvangen, zou de regering graag zien dat de pensioenleeftijd omhoog gaat. Om dat te bereiken zijn enkele beleidsmaatregelen genomen, zoals het afschaffen van de belastingaftrekbaarheid van de premies voor VUT en prepensioen. Toekomstige analyses van de arbeidssituatie van ouderen zullen uitwijzen of deze maatregelen succes hebben (CBS; Jan-Willem Bruggink).

schoonfamilie zullen dergelijke overwegingen een grotere rol spelen. Immers, wanneer iemand de relatie met een partner verbreekt, zullen de relaties met de schoonfamilie vaak eveneens grotendeels verdwijnen, inclusief de investeringen die in het verleden zijn gedaan.

Onderzoek heeft uitgewezen dat huwelijken stabiel zijn dan alternatieve relatievormen als ongehuwd samenwonen. Huwelijkspartners kunnen er daarom zekerder van zijn dat hun investeringen in de schoonfamilie zich ook 'uitbetalen' in de toekomst. Zij zullen volgens deze theorie dus meer contact hebben met de schoonfamilie dan ongehuwd samenwonenden. Naar de mate waarin ze juridisch bindend zijn, kunnen in Nederland de volgende relatievormen worden onderscheiden: getrouwd in gemeenschap van goederen, getrouwd onder huwelijkse voorwaarden, partnerschapregistratie, ongehuwd samenwonen met samenlevingscontract en ongehuwd samenwonen zonder samenlevingscontract. Door deze relatievormen te vergelijken kan de onzekerheidstheorie op basis van de NKPS-gegevens worden getoetst, waarbij wordt verwacht dat het meeste contact met de schoonfamilie zal worden gelegd door mensen die in gemeenschap van goederen zijn getrouwd en het minste contact door partners die samenwonen zonder enig contract.

Wanneer naar de gegevens van de NKPS wordt gekeken (onderste deel van de figuur), dan is dat inderdaad het geval. Dit resultaat bevestigt de theorie dat het verminderde contact met (specifiek) de schoonfamilie kan worden verklaard vanuit een eigenschap van de relatievorm, in dit geval de mate van zekerheid die de relatievorm biedt aangaande de toekomst van een relatie.

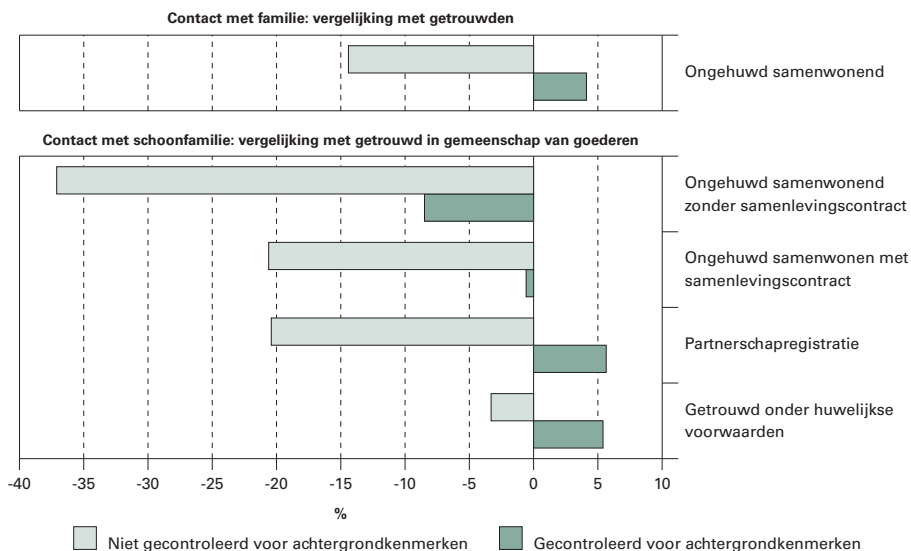
Selectie

Een tweede, alternatieve, verklaring voor het verschil in de mate van contact met de (schoon)familie, zoekt de oorzaak niet in de eigenschappen van de verschillende relatievormen, maar in de kenmerken van de mensen die voor een bepaalde relatievorm kiezen. Het idee is dat wanneer mensen voor een bepaalde relatievorm kiezen, deze keuze wordt beïnvloed door hun achtergrondkenmerken (er vindt dus een selectie plaats). Diezelfde kenmerken beïnvloeden echter ook ander gedrag, zoals contact met de familie. Zo kiezen relatief meer hoger opgeleiden voor ongehuwd samenwonen, maar zijn zij vaak ook minder op de familie gericht, hetgeen de contactfrequentie met de familie beïnvloedt.

Uit de NKPS-gegevens blijkt inderdaad (zie de figuur) dat het oorspronkelijke verschil tussen ongehuwd samenwonenden en gehuwden aangaande de hoeveelheid contact met de familie geheel verdwijnt wanneer rekening wordt gehouden met diverse achtergrondkenmerken van de respondenten, zoals hun opleidingsniveau, religiositeit, en de mate waarin ze traditionele familiewaarden ondersteunen. De selectiehypothese wordt derhalve door de NKPS-gegevens ondersteund.

Het is de vraag of de gevonden verschillen in de mate van contact met de schoonfamilie op basis van de onzekerheidshypothese blijven bestaan

Contact met (schoon)familie

wanneer rekening wordt gehouden met het effect van de achtergrondkenmerken uit de selectiehypothese. Zoals is te zien in het onderste deel van de figuur blijven de verschillen wel bestaan, maar zijn deze minder sterk dan voorheen.

Conclusie is dat de verschillen tussen ongehuwd samenwonenden en gehuwden aangaande de contact met familie in het algemeen grotendeels zijn te verklaren vanuit de achtergrondkenmerken van de partners. Voor contact met de schoonfamilie specifiek is het verschil deels te verklaren door verschillen in zekerheid die relatievormen bieden ten aanzien van de toekomst van een relatie.

Toch geen zwakke schakel?

Hoewel dit onderzoek heeft aangetoond dat ongehuwd samenwonenden minder contact met familie hebben dan gehuwden en dus als zwakke schakel in de familie kunnen worden gezien, zijn enkele nuanceringen noodzakelijk. Allereerst zien veel mensen ongehuwd samenwonen als een tijdelijke relatievorm waarin een relatie kan worden getest. Ongehuwd samenwonen wordt dus vaak als een proefhuwelijk gezien. Langdurig ongehuwd samenwonen komt in de NKPS-gegevens vrijwel niet voor. Het is derhalve de vraag of de mensen die in dit onderzoek nu als de zwakke schakel in de familie worden gezien, dit ook altijd zullen blijven. Velen zullen uiteindelijk trouwen, hetgeen wellicht tot een hogere contactfrequentie met familie zal leiden. Ten tweede is het de vraag of contactfrequentie wel een goede indicator is voor de gehele relatie met een familielid. Wellicht zien ongehuwd samenwonenden familie minder, maar is de kwaliteit van deze ontmoetingen hoger dan bij gehuwden. Ongehuwd samenwonenden zullen dan dus geen zwakke schakel binnen de familie vormen. Toekomstig onderzoek zal een antwoord op deze alternatieve verklaringen moeten bieden.

Dit artikel is een samenvatting van een MA-thesis, die in volledige vorm is te vinden op <http://www.uu.nl/uupublish/content-cln/HogerbruggeMartijn.pdf> (Engelstalig).

M.J.A. Hogerbrugge, Universiteit Utrecht.
E-mail: m.j.a.hogerbrugge@uu.nl

LITERATUUR:

- Eggebeen, D.J. (2005), Cohabitation and exchanges of support. *Social Forces*, 83(3), pp. 1097-1110.
- Flap, H. (1999), Creation and returns of social capital. A new research program. *La Revue Tocqueville*, 20(1), pp. 1-22.
- Giesen, D. (1999), Juridische arrangementen. In: M. Kalmijn, W. Bernasco en J. Weesie (eds.), *Huwelijks- en samenwoonrelaties in Nederland: De organisatie van afhankelijkheid*. Assen: Van Gorcum. pp. 55-80.
- Popenoe, D. (1988), *Disturbing the nest: Family change and decline in modern societies*. New York: Aldine de Gruyter.
- Waite, L.J. (1995), Does marriage matter? *Demography*, 32(4), pp. 483-507.

Op 1 januari 2007 telde Nederland ruim 1 miljoen mensen met de Nederlandse en ten minste één andere nationaliteit. Dit is tweeënhalf keer zoveel als op 1 januari 1995. Het aantal Nederlanders met meer dan één nationaliteit steeg vooral in de tweede helft van de jaren negentig door naturalisaties. Tussen 1 januari 1992 en 1 oktober 1997 konden niet-Nederlanders bij naturalisatie hun oorspronkelijke nationaliteit behouden. Daar is op grote schaal gebruik van gemaakt. Na 1 oktober 1997 mogen mensen slechts één nationaliteit hebben. Door een aanzienlijk aantal uitzonderingen kon bijna driekwart van de genaturaliseerden in de jaren 1998-2006 nog steeds de oorspronkelijke nationaliteit behouden. Bijna de helft van de Nederlanders met een dubbele nationaliteit heeft tevens de Turkse of Marokkaanse nationaliteit. Op ruime afstand volgen Nederlanders met de Duitse of Britse nationaliteit. Niet alleen door naturalisaties, maar ook door geboorte stijgt het aantal Nederlanders met een dubbele nationaliteit. In 2006 waren er 21.000 kinderen die bij de geboorte automatisch een dubbele nationaliteit kregen, omdat één van de ouders naast de Nederlandse tevens een niet-Nederlandse nationaliteit had (CBS; Han Nicolaas).

Soort zoekt soort

KAREN HAANDRIKMAN

Ontmoetingsplaatsen van partners

De meeste mensen ontmoeten hun partner via uitgaan of vakantie. Dit geldt vooral voor jongeren, laag opgeleiden, rooms-katholieken en mensen die in perifere gebieden wonen. Verschillende sociale groepen kiezen hun eigen ontmoetingsplaatsen, en beïnvloeden daarmee hun partnerkeuze.

In het midden de auteur.

Foto: Wim de Jonge

demodata

Tussen 1811 en 1922 werden in de provincies Groningen, Overijssel, Gelderland, Zeeland en Limburg 2.708 huwelijken tussen neven en nichten in de eerste graad gesloten. Dat is 1,6 procent van het totaal aantal huwelijken. Neef-nicht huwelijken kwamen vooral voor in de hogere sociale klassen, bij boeren, en in gemeenten waar een relatief groot aandeel huwbare verwanten woonden of een omvangrijk deel van de bevolking tot een ultraorthodoxe denominatie behoorde. Zo'n 1.344 bruiden trouwden met een broer van hun overleden echtgenoot (0,3 procent van de huwelijken), en bij 3.051 huwelijken (0,6 procent) huwde de bruidegom de zus van zijn overleden echtgenote. Ook nu behoorden de huwelijkspartners vaak tot de elite, de hogere middenklasse of de boerenstand. Huwelijksuitwisseling, waarbij broers en/of zusters uit het ene gezin trouwden met broers en/of zusters uit een ander gezin, kwam meer voor (4,1 procent), vaak onder boeren, boerenknechten en landarbeiders en in gemeenten met relatief veel huwbare verwanten (Familiehuwelijken in Nederland: trends en determinanten in de negentiende eeuw; Hilde Bras, Frans van Poppel en Kees Mandemakers).

Ontmoetingsplaatsen zijn een centrale schakel in het proces van partnerkeuze. Daarbij spelen in het algemeen drie factoren een rol.

Ten eerste kan de voorkeur van mensen voor bepaalde kenmerken van de toekomstige partner ertoe leiden dat deze op plekken wordt gezocht, waarvan bekend is dat daar mensen met die kenmerken aanwezig zijn. Uit veel studies blijkt dat mensen een voorkeur hebben voor een partner die in sterke mate op henzelf lijkt, wat betreft sociale klasse, opleiding, religie, etc. Dit wordt homogamie genoemd.

Ten tweede kunnen culturele of sociale normen binnen groepen ertoe leiden dat de partner binnen de groep (bijvoorbeeld gereformeerden, moslims) wordt gezocht. Deze groepen kunnen daartoe eigen ontmoetingsplaatsen creëren, zoals scholen, kerken of verenigingen.

Ten derde speelt afstand een rol omdat de kans op ontmoetingen afneemt naarmate de afstand toeneemt. De geografische afstanden tot de toekomstige partner zijn hoger in rurale en perifere gebieden en lager in steden en gebieden waar dialect wordt gesproken en waar orthodoxe religie is geclusterd. Mensen hebben ook minder informatie over gebieden die verder weg zijn gelegen, dus ook over eventuele toekomstige partners die daar wonen. Het zogenoemde 'information field', het geografische bereik van kennis over mensen en plekken rondom de woonplaats wordt behalve door afstand bepaald door een aantal ruimtelijke concentratiepunten waar partners kunnen worden ontmoet. Regionaal gezien verschillen deze ontmoetingsplaatsen in aantal en type.

Bij de partnerkeuze worden ontmoetingsplaatsen beïnvloed door institutionele contexten, zoals scholen en werkplekken, die het aantal en het type partners beïnvloeden. Uit een studie van Kalmijn en Flap bleek dat 'assortative mating is fostered by assortative meeting': de groep van potentiële partners wordt gevormd door institutioneel georganiseerde settings, die het type mensen met wie men relaties aangaat beperken. De partnermarkt bestaat dus uit verscheidene lokale partnermarkten, waar gegadigden met dezelfde achtergrondkenmerken elkaar ontmoeten.

Onderzoek Gezinsvorming

Op basis van gegevens van het Onderzoek Gezinsvorming (OG) 2003 van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) werd gekeken naar de plek waar Nederlandse partners elkaar ontmoeten, en of die plaatsen verschillen vertonen naar kenmerken (woonplaats, opleidingsniveau en kerkelijke gezindte) van de partners. In OG 2003 werden 3.900 mannen en 4.200 vrouwen in de leeftijd van 18 tot 62 jaar geïnterviewd. Hier wordt gekeken hoe, waar en wanneer mensen die samenwonen hun huidige partner hebben ontmoet. Omdat bekend is wanneer ze hun partner hebben ontmoet, kan ook een vergelijking in de tijd worden gemaakt.

Verdeling ontmoetingsplaatsen

Uit figuur 1 blijkt dat veruit de meeste mensen (45 procent) elkaar ontmoeten tijdens uitgaan, vakantie of recreatie. Ongeveer 13 procent ontmoet elkaar via vrienden, kennissen of burens, terwijl 11 procent elkaar op het werk is tegengekomen, 11 procent bij dezelfde vereniging zat (sport, hobby, kerk, politiek, jeugd etc.), 8 procent elkaar via school of opleiding kent, en circa 6 procent de partner via familie heeft ontmoet. Ook al zijn de mogelijkheden er, minder dan een half procent geeft aan zijn of haar partner via internet te hebben ontmoet.

Veranderingen in de tijd

Partnerkeuze wordt, in vergelijking met vroeger, nu minder bepaald door kerk, buurt en familie, en meer door beschikbare partners, persoonlijke voorkeuren, en door ruimtelijke mobiliteit. Steeds meer mensen wonen buiten hun geboorteplaats, meer mensen pendelen naar hun werk, en meer mensen gaan ver van hun geboorteplaats een opleiding volgen. Omdat mensen meer vrije tijd en meer geld hebben en reizen veel makkelijker is geworden, worden in de loop van de tijd minder ontmoetingen via buurt,

familie en kerk en meer ontmoetingen via internet, uitgaan en vakantie verwacht.

Opvallend is dat een stijging van ontmoetingen op de werkplek wordt waargenomen van 7 procent voor de mensen die elkaar in de periode 1960-65 ontmoetten, tot 19 procent in de periode 2000-2003. De arbeidsparticipatie van vrouwen is in deze periode natuurlijk toegenomen en het komt vaker voor dat man en vrouw samen werken. Verder stijgt het percentage ontmoetingen via vrienden en bekenden (van 10 naar 18) en stijgt het percentage ontmoetingen dat tot stand kwam via relatiebemiddeling licht. Dit gaat ten koste van een opvallende daling van het percentage ontmoetingen tijdens uitgaan en vakantie (van 51 naar 36), op verenigingen (van 10 naar 6) en via familie (van 10 naar 5 procent). Internetontmoetingen worden pas aangetroffen in de periode 2000-2003, maar het gaat dan nog om een hele kleine groep. Het zou kunnen dat mensen elkaar wel steeds vaker via internet ontmoeten, maar dat dit niet vaak tot een vaste relatie leidt.

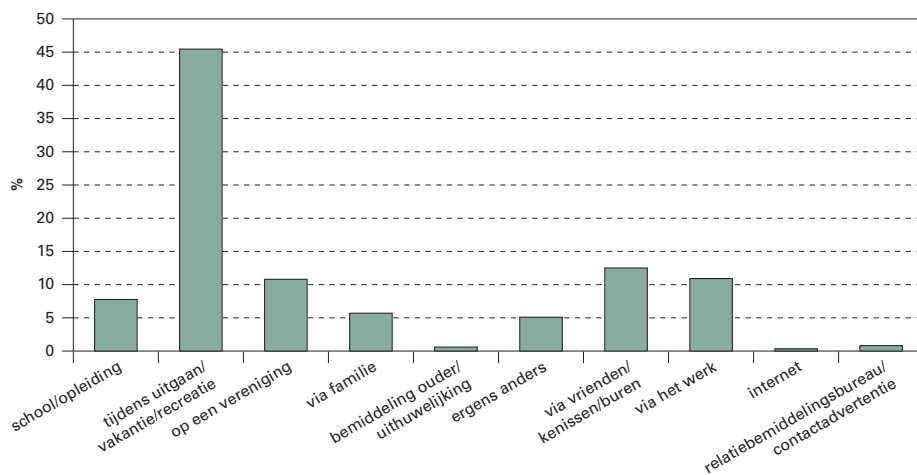
Verschillen naar leeftijd

Figuur 2 toont de gemiddelde leeftijd bij het ontmoeten van de partner naar ontmoetingsplaats, met 95 procent betrouwbaarheidsintervallen rond deze gemiddelden. Er is een duidelijk patroon zichtbaar: mensen die elkaar via internet, relatiebemiddelingsbureaus of contactadvertenties ontmoeten zijn significant ouder bij de ontmoeting dan partners die elkaar op school, tijdens uitgaan, op een vereniging, via vrienden, familie of elders tegenkwamen. Partners die elkaar op de werkvloer ontmoeten zitten daar tussenin. Het is mogelijk dat mensen als het ze niet lukt om via de reguliere plekken een partner te vinden, via andere wegen een partner zoeken. Deze resultaten komen deels overeen met onderzoeksresultaten van Kalmijn en Flap, die vonden dat mensen die later huwen, vaker werksettings hadden gedeeld, minder vaak in dezelfde buurt hadden gewoond en minder vaak dezelfde familiebanden hadden.

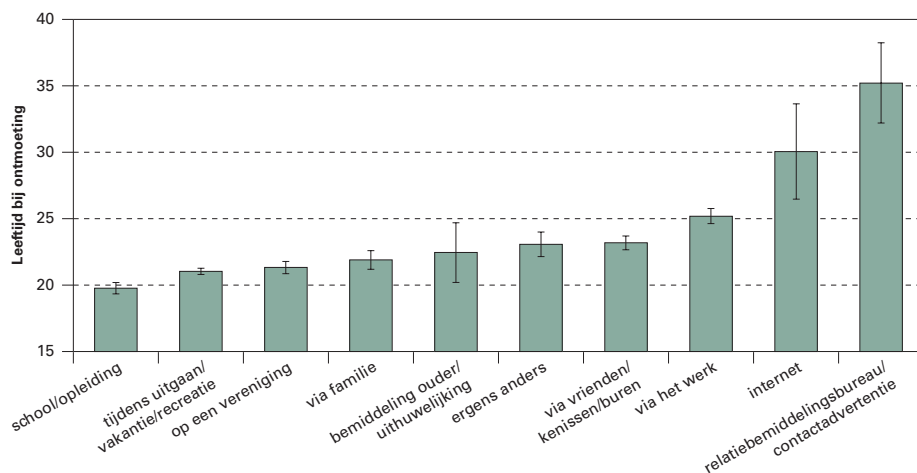
Mensen die al eerder samenwoonden waren gemiddeld ouder bij de ontmoeting van de huidige partner (31 jaar) dan mensen die samenwonen met hun eerste partner (20 jaar). Vergelijken met eerste keer-samenwoners, ontmoette de andere groep de huidige partner vaker via het werk (22 vs. 9 procent), via vrienden (17 vs. 12 procent) en een klein percentage via relatiebemiddeling of internet, en minder vaak via opleiding (4 vs. 9 procent) of uitgaan (32 vs. 48 procent).

Als leeftijd bij ontmoeting en periode van ontmoeting worden gecombineerd, blijkt dat de leeftijd bij ontmoeting enorm is toegenomen. De gemiddelde leeftijd bij ontmoeting van de partner was 18 jaar voor mensen die elkaar in de periode 1960-1965 ontmoetten, 22 jaar voor ontmoeting in de periode 1980-1985 en 29 jaar in de periode 2000-2003. Deels is dit een selectie-effect, daar alleen huidige relaties worden meegenomen terwijl een deel uiteen is gevallen door scheiding of sterfte, en daar respondenten maximaal 62 jaar zijn in 2003, en dus maximaal 24 jaar waren in 1965, leidend tot een lagere

Figuur 1. Ontmoetingsplaatsen van partners

Figuur 2. Ontmoetingsplaatsen naar leeftijd bij ontmoeting. De verticale lijntjes geven het 95% betrouwbaarheidsinterval weer

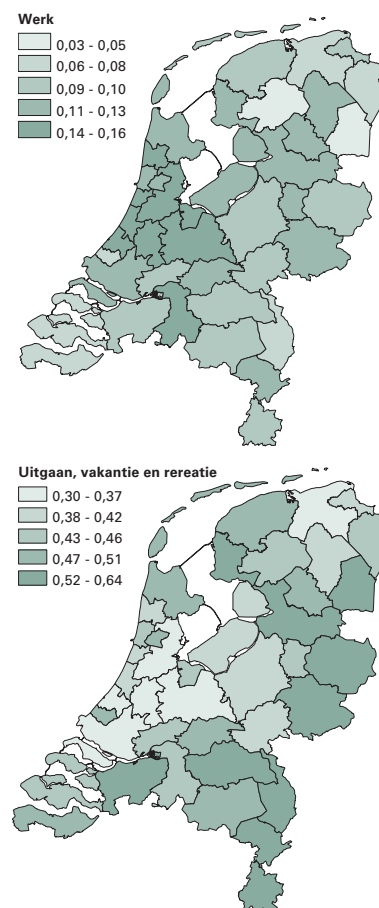
gemiddelde leeftijd bij de ontmoeting van de partner. Als alleen wordt gekeken naar partners die maximaal 25 jaar waren bij de ontmoeting van de eerste partner, blijft de stijging in leeftijd door de decennia heen overeind, zij het minder sterk. Voor beide scenario's geldt dat de variatie in leeftijd voor de verschillende ontmoetingsplaatsen is veranderd. In de jaren zestig waren er nog geen significante verschillen. In de jaren tachtig waren mensen die elkaar via het werk en relatiebemiddeling ontmoetten significant ouder dan degenen die elkaar tegenkwamen op school en tijdens uitgaan. In de meest recente periode is de variatie weer verminderd.

Regionale verschillen

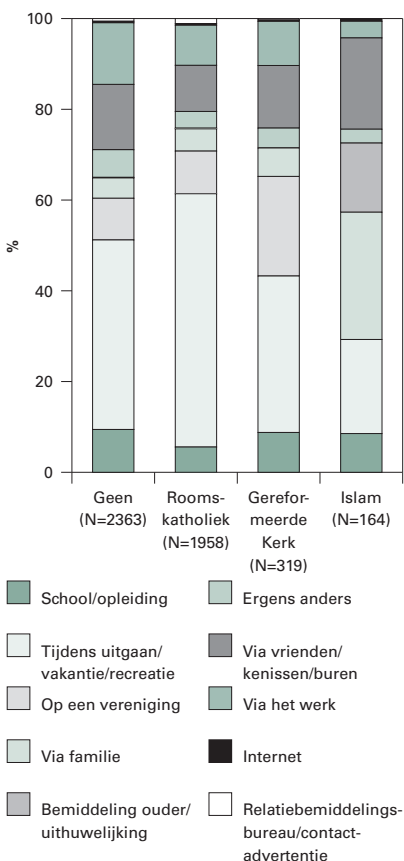
Er zijn duidelijke regionale verschillen in ontmoetingsplaatsen, zoals blijkt uit figuur 3. In de Randstad ontmoeten relatief meer mensen hun partner op het werk. Daar de werkgelegenheid grotendeels daar is geconcentreerd, is deze bevinding niet verrassend. In het oosten, Brabant en Limburg vinden relatief veel meer partners elkaar via uitgaan en vakantie. In het noorden worden relatief meer partners op verenigingen ontmoet.

Mensen die op het platteland opgroeiden ontmoetten hun partner veel vaker tijdens uitgaan en vakantie. Mensen die in een grote stad zijn opgegroeid kwamen hun toekomstige partner vaker op school, op een vereniging, via familie, via vrienden en kennissen of op het werk tegen.

Figuur 3. Regionale verschillen in ontmoetingsplaats

Figuur 4. Ontmoetingsplaatsen naar kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke groepering

Opleidingsniveau en kerkelijke gezindte

Hoog opgeleiden (ten minste hbo of universiteit) ontmoeten hun partner vaker via school (13 procent) of werk (17 procent), lager opgeleiden vaker via uitgaan of vakantie (49 procent). Dit ligt in de lijn der verwachting gezien de langere tijd die bij toenemend opleidingsniveau op school wordt doorgebracht en de hogere arbeidsparticipatie bij toenemend opleidingsniveau.

Gereformeerden ontmoeten hun partner veel vaker dan andere kerkelijke gezindten of levensbeschouwelijke groeperingen via een vereniging en via school of opleiding (figuur 4). Het is denkbaar dat een deel van deze groep naar specifieke scholen en verenigingen gaat waar zij partners van de eigen groep ontmoeten. Deze scholen kunnen worden gezien als lokale partnermarkten, waar gelijkgezinden elkaar ontmoeten. Hierbij speelt de culturele norm van een partner vinden binnen de eigen groep wellicht ook een rol van betekenis. Deze bevindingen zijn in overeenstemming met de studie van Kalmijn en Flap, die constateerden dat “re-reformed protestants succeed in decreasing meetings of their offspring in the open field by providing shared settings to their own group”. In de loop van de tijd zijn ontmoetingen via verenigingen wel iets afgenomen. En net als bij andere groepen zien we ook bij gereformeerden een stijging in ontmoetingen via het werk, maar ook een stijging in ontmoetingen via familie en kennissen. Verder valt op dat rooms-katholieken elkaar nog meer dan gemiddeld via het uitgaansleven of vakanties ontmoeten. Wellicht speelt carnaval hier een belangrijke rol in.

Hoewel de groep van moslims niet zo groot is (3 procent), blijkt dat de ontmoetingsplaatsen van moslims enorm afwijken. Deze groep ontmoet elkaar veel meer via familie (28 procent), vrienden (20 procent) en uithuwelijking (15 procent). De culturele norm zal hier naar verwachting zeer sterk aanwezig zijn en de partnerkeuze beïnvloeden.

Tot slot

Ontmoetingsplaatsen verschillen naar leeftijd, woonlocatie, opleidingsniveau en kerkelijke gezindte, en veranderen ook in de tijd. Door combinaties van kenmerken worden lokale partnermarkten gecreëerd, die de kansen om bepaalde partners te ontmoeten bepalen. Het zijn mensen met hun specifieke kenmerken die ontmoetingsplaatsen beïnvloeden en daarmee de pool van potentiële partners zelf bepalen.

LITERATUUR:

- Haandrikman, K., C. Harmsen en L.J.G. van Wissen, Geography matters. Patterns of spatial homogamy in the Netherlands. Under review.
- Kalmijn, M. en H. Flap (2001), Assortative meeting and mating: Unintended consequences of organized settings for partner choices. *Social Forces* 79(4): pp. 1289-1312.

Drs. K. Haandrikman, Population Research Centre, Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, Rijksuniversiteit Groningen, E-mail: k.haandrikman@rug.nl

Werknemers uit de nieuwe EU-landen

ANDRÉ CORPELEIJN

De afgelopen jaren kwamen steeds meer mensen uit de nieuwe lidstaten van de Europese Unie in Nederland werken. Veel van die werknemers hebben tijdelijke banen, vaak via uitzendbureaus. Onder meer op basis van CBS-statistieken en gegevens uit de Gemeentelijke Basis Administraties (GBA) wordt hier inzicht gegeven in het aantal buitenlandse werknemers uit die landen, de arbeidsparticipatie en de achterliggende processen.

Foto: Wim de Jonge

In de jaren zestig van de vorige eeuw kwamen de arbeidsmigranten in Nederland uit landen rond de Middellandse Zee, niet uit Oost-Europa. Sinds de eeuwwisseling echter is het aantal werknemers uit Oost-Europa dat in Nederland werkt sterk toegenomen. Een deel van deze werknemers is niet permanent in Nederland gevestigd, maar vindt hier onderdak voor de duur van het werk. Veel van deze werknemers werken via uitzendbureaus. In zoverre gaat het om een nieuwe vorm van gastarbeid.

Per 1 mei 2004 traden Polen, Hongarije, Tsjechië, Slowakije, Estland, Letland, Litouwen en Slovenië toe tot de Europese Unie. Polen is van deze landen veruit het belangrijkste voor de Nederlandse arbeidsmarkt.

De toetreding tot de Europese Unie van de genoemde acht Oost-Europese landen leidde

niet onmiddellijk tot vrij verkeer van werknemers. In de meeste oude EU-landen kwam er een overgangsregeling. In Nederland bleef in mei 2004 de tewerkstellingsvergunning voor deze werknemers gehandhaafd. Deze overgangsmaatregel werd twee jaar later verlengd. Wel werden de vergunningen op steeds ruimere schaal verleend. Op 1 mei 2007 werden de beperkingen op het vrij verkeer van werknemers uit de genoemde nieuwe lidstaten opgeheven.

De werknemers uit de nieuwe EU-landen worden hier onderscheiden in 1) werknemers die officieel hier wonen, dus ingeschreven staan in de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA), en 2) werknemers die tijdelijk hier verblijven en in het land van herkomst wonen. Buitenlanders worden alleen ingeschreven in de GBA als zij

zich voor een periode van minstens vier maanden in Nederland vestigen. Nagegaan wordt hoe beide categorieën werknemers zich sinds 2000 hebben ontwikkeld en welke factoren daarbij een rol speelden.

De migranten en werknemers uit de nieuwe lidstaten die in Nederland wonen

De werknemers uit de nieuwe EU-landen die hier wonen zijn per definitie migranten. Hier worden achtereenvolgens gezien de groei van deze migrantengroep sinds 2000, en de arbeidsparticipatie en banen van deze groep.

De bevolkingsgroep waar het hier om gaat is betrekkelijk klein, ook in vergelijking met grote migrantengroepen (Turken, Marokkanen, Surinamers), maar is wel snel gegroeid de laatste jaren. Begin 2007 stonden 43.000 migranten uit de nieuwe lidstaten in de leeftijd van 15 tot 65 jaar ingeschreven in de GBA (tabel 1). Ten opzichte van 2000 is dit een verdubbeling. Deze bevolkingsgroep groeit als gevolg van migratie. De toetreding in 2004 heeft onmiddellijk geleid tot meer inschrijvingen in de GBA van personen die in de nieuwe lidstaten zijn geboren. Na enige tijd zijn overigens ook de uitschrijvingen gaan toenemen. Het saldo van de migratie ligt sinds de toetreding op een hoger niveau dan voorheen. Dit betekent dus meer groei.

Een ruime meerderheid van de genoemde migrantengroep, bijna driekwart, is geboren in Polen. De meeste anderen zijn afkomstig uit Hongarije of Tsjechië. De groep bestaat voor tweederde uit vrouwen. Dit hangt samen met de geringe arbeidsmigratie in het verleden en met de huwelijksmigratie: de zogenaamde Poolse bruiden. Een groot deel van deze migranten woont al lang in Nederland, ook al is de migratie de laatste jaren toegenomen.

De arbeidsparticipatie van deze bevolkingsgroep is laag. In september 2004 had ongeveer de helft van deze migranten in de leeftijd van 15 tot 65 jaar werk. Van de mannen was dat 56 procent, en van de vrouwen 47 procent. De arbeidsparticipatie blijkt hiermee aanzienlijk lager te zijn dan die van de totale Nederlandse bevolking (zie de figuur). De arbeidsparticipatie van deze migranten is ook lager dan die van Surinamers en Antillianen, maar hoger dan die van Turken en Marokkanen. Per saldo verschilt de arbeidsparticipatie van de migranten uit Oost-Europa niet veel van het gemiddelde van de genoemde niet-westerse groepen.

De lage arbeidsparticipatie van migranten is vaak een gevolg van meer factoren: werkloosheid, taalproblemen, migratiemotieven en culturele factoren. Deze factoren spelen ook een rol bij de migranten uit Oost-Europa. Een deel van deze groep is niet als arbeidsmigrant naar Nederland gekomen, maar bijvoorbeeld wegens gezinsvorming.

Voor zover deze migranten uit Oost-Europa werken, betreft het in grote meerderheid werknemers met een vaste baan, die in verschillende bedrijfstakken werken. Een minderheid werkt via een uitzendbureau (14 procent in september 2004). Voor de vrouwelijke werknemers uit Oost-Europa is de gezondheids- en welzijnzorg een belangrijke bedrijfstak. Voor een deel

Tabel 1. Personen van 15 tot 65 jaar ingeschreven in de GBA, geboren in de nieuwe EU- lidstaten¹⁾, per 1 januari

	2000	2004	2007
	x 1.000		
Mannen	6	8	15
Vrouwen	15	20	28
Totaal	21	28	43
w.o. geboren in Polen	13	18	31

¹⁾ De acht Oost-Europese landen die in 2004 zijn toegetreden excl. Slovenië.

Bron: CBS.

Tabel 2. Banen en arbeidsvolume van werknemers wonend in één van de acht nieuwe lidstaten¹⁾

	2000	2003	2004	2005
	x 1.000 banen			
Landbouw en visserij	11	16	23	22
Uitzendkrachten ²⁾	15	58	62	68
Anders	7	13	13	14
Totaal	33	88	97	104
w.o. met woonland Polen	33	87	95	102
	x 1.000 arbeidsjaren			
Arbeidsvolume, totaal	7	22	22	24

¹⁾ De acht Oost-Europese landen die in 2004 zijn toegetreden.

²⁾ De uitzendkrachten zijn opgenomen als aparte groep en niet ingedeeld bij de bedrijfstak van de inlener.

Bron: CBS.

zal het hier gaan om Poolse verpleegkundigen en verzorgenden die in de voorgaande jaren zijn aangeworven.

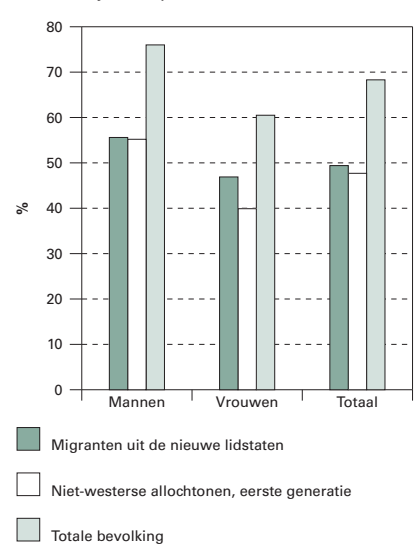
Polen met een Duits paspoort

Naast de werknemers die officieel in Nederland wonen, zijn er de tijdelijke werknemers die niet tot de bevolking worden gerekend. Het gaat daarbij voornamelijk om seizoenarbeiders en uitzendkrachten. Ook deze tijdelijke arbeid is sinds 2000 flink toegenomen, zowel vóór als na de toetreding.

De groei van de tijdelijke arbeid vanuit Oost-Europa in de laatste paar jaar kan in verband worden gebracht met de gunstige conjunctuur. Sinds 2003 is bijvoorbeeld het aantal vacatures sterk opgelopen. Ook in het begin van dit decennium nam het aantal tijdelijke werknemers uit Oost-Europa echter al sterk toe, hoewel toen het aantal vacatures in Nederland daalde. Deze groei hing samen met een kentering in het toelatingsbeleid ten aanzien van seizoenarbeiders uit Oost-Europa, en met de werving van 'Polen met een Duits paspoort'. Laatstgenoemde groep kon vrij in Nederland werken, dus zonder tewerkstellingsvergunning. De officieel erkende Duitse minderheid in Polen is klein, en telt circa 300.000 personen. Van de Polen die in Nederland werken behoort een groot deel tot deze groep.

De inschakeling van tijdelijke werknemers uit Oost-Europa begon in Nederland in de land- en tuinbouw, en breidde zich naar andere sectoren uit. De jaren negentig vormden de aanloopfase.

Werkenden in procenten van de bevolking 15 tot 65 jaar, september 2004

RECTIFICATIE

In Demos nr 9 van oktober/november zijn de drie grafieken in figuur 3 op pagina 7 bij het artikel 'Boer zoekt vrouw' niet benoemd. De figuur is daardoor onleesbaar. De bovenste grafiek geeft het percentage huwelijken per afstandsklasse van de afstand tussen de geboorteplaatsen van bruid en bruidegom naar huwelijksperiode weer voor de **boeren**, de middelste figuur voor de **landarbeiders** en de onderste grafiek voor de **overige bevolking**.

Foto: Wim de Jonge

Bij Nederlandse tuinbouwbedrijven bestond een moeilijk te vervullen vraag naar seizoenarbeiders. Werknemers uit Polen boden zich aan, maar de benodigde vergunningen waren aanvankelijk moeilijk te krijgen. Het project seizoenarbeid van de Land- en Tuinbouw Organisatie (LTO) Nederland samen met de Centrale organisatie Werk en Inkomen (CWI) bracht sinds 2002 meer seizoenarbeiders uit Polen naar Nederland. Daarnaast gingen Nederlandse uitzendbureaus zich richten op internationale arbeidsbemiddeling. Zij openden hiervoor vestigingen in Oost-Europese landen. De uitzendbureaus hadden een voorkeur voor Polen met een Duits paspoort, die legaal in Nederland konden werken zonder tewerkstellingsvergunning. Deze rekrutering in Oost-Europa heeft zich in korte tijd snel ontwikkeld. Het seizoenwerk in de land- en tuinbouw is nog altijd belangrijk voor de Polen die tijdelijk in Nederland werken. Het leeuwendeel van de tewerkstellingsvergunningen betreft de agrarische sector, maar de Polen met een Duits paspoort werken grotendeels buiten die sector.

Tijdelijke banen

Het totaal aantal banen van tijdelijke werknemers uit Oost-Europa, met of zonder vergunning, is in de periode 2000-2005 verdrievoudigd. In 2005 ging het om 104.000 banen (tabel 2, pag. 15). Er zijn duidelijk twee hoofdgroepen, namelijk de agrarische sector, en de uitzendbanen. Het aandeel van de agrarische sector is substantieel, maar was in 2005 kleiner dan een kwart. De meeste uitzendkrachten werken buiten de agrarische sector.

Het genoemde aantal van 104.000 banen in 2005 correspondeert met een lager aantal werknemers, want ruim een kwart van deze werknemers heeft gedurende een jaar meer banen in Nederland. Van de werknemers is 37 procent vrouw. De gemiddelde leeftijd van de tijdelijke werknemers is 32 jaar.

Klaarblijkelijk gaat het bij deze tijdelijke werknemers overwegend om banen van korte duur. De gemiddelde duur van de banen was in 2004 iets korter dan drie maanden. De ba-

nen in de agrarische sector duren gemiddeld korter dan de uitzendbanen. Door de korte duur van de banen bedroeg het totale arbeidsvolume van deze tijdelijke werknemers in 2005 ongeveer 24.000 arbeidsjaren. Dat is dus veel minder dan de aantallen personen of banen. Na 2004 is de tijdelijke arbeid van Polen in Nederland verder toegenomen, zoals blijkt uit de verleende tewerkstellingsvergunningen. De gunstige conjunctuur stimuleerde een soepeler toelatingsbeleid. In 2006 werden tientallen sectoren verder opengesteld voor werknemers uit de acht nieuwe lidstaten. De tewerkstellingsvergunning bleef nog wel vereist, maar deze werd sneller en gemakkelijker verleend, namelijk zonder arbeidsmarkttoets. Hiermee verviel voor werkgevers de verplichting om eerst te zoeken naar personeel uit Nederland of andere 'oude' EU-landen. In 2006 werden ruim twee keer zoveel tewerkstellingsvergunningen verleend voor werknemers uit Polen als in 2004. Ook in de eerste maanden van 2007 werden op veel ruimere schaal dan voorheen tewerkstellingsvergunningen afgeleverd.

Tot slot

De sterke groei van het aantal seizoenwerkers en uitzendkrachten uit Polen sinds 2000 is toe te schrijven aan een combinatie van factoren. De economische situatie en de hoge werkloosheid in Polen spelen een rol. Andere factoren zijn de ontwikkelingen in de Nederlandse tuinbouw, de opmars van de internationale arbeidsbemiddeling door uitzendbureaus en de versoepeling van het toelatingsbeleid van de Nederlandse overheid.

Een uitgebreidere versie van dit artikel verscheen in het Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken, jaargang 23, nr 2/2007.

Drs. A.W.F. Corpeleijn, CBS.

E-mail: acrn@cbs.nl

DEMOS verschijnt 10 x per jaar en beoogt de kennis en meningsvorming over bevolkingsvraagstukken te bevorderen. Inlichtingen over toezending van kopij kunnen worden ingewonnen bij de redactie

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen met bronvermelding is toegestaan. Toezending van bewijs-exemplaren wordt op prijs gesteld.

Het NIDI is een instituut van de KNAW dat zich bezighoudt met onderzoek naar ontwikkelingen in de omvang en samenstelling van de bevolking

colofon

Demos	is een uitgave van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI).
Redactie	Harry Bronsema, eindredacteur drs. Joop de Beer drs. Gijs Beets dr. Luc Bonneux
Adres	NIDI/DEMOS Postbus 11650 2502 AR 's-Gravenhage
Telefoon	(070) 356 52 00
E-mail	demos@nidi.nl
Internet	www.nidi.knaw.nl/nl/demos/
Abonnementen	gratis
Basisontwerp	Harmine Louwé
Druk	Nadorp Druk b.v., Poeldijk

demodata

In 2005 overleden 136.000 mensen. In 43 procent van de gevallen nam een arts een medische beslissing rond het levenseinde. Bij bijna 60 procent van de beslissingen ging het om pijn- en symptoombestrijding en bij bijna 40 procent besloot de arts om een patiënt niet te behandelen of een reeds in gang gezette behandeling te staken. Bij vijf procent werden middelen voorgeschreven of toegediend met het uitdrukkelijke doel om het leven te be-korten. Hieronder vallen euthanasie en hulp bij zelfdo-ding. In 52 procent van de gevallen had de beslissing van de arts geen gevolgen voor het overlijdenstijdstip, bij 20 procent kwam het overlijden minder dan 24 uur en bij drie procent meer dan een maand eerder. De gemiddelde levensbekorting was vier dagen na medisch handelen, 11 dagen wanneer de arts een middel voorschreef of toe-diende met het uitdrukkelijke doel om het overlijden te bespoedigen, gemiddeld ongeveer een week na een be-slissing om een behandeling niet in te stellen of te staken en een dag bij pijn- en symptoombestrijding (Kees Prins, Ingeborg Deerenberg (CBS), Bregje Onwuteaka-Philip-sen (Vrije Universiteit Medisch Centrum, Amsterdam), Agnes van der Heide (Erasmus Medisch Centrum, Rotter-dam. Bron: StatLine).